

HARJUMAA PÄRANDKULTUURIST

Autorid: Raul Aalde (lk 158–168), Aivar Hallang (50–64), Mehis Maipuu (110–116), Ants Miidla (14–38), Triin Neljandik (146), Maarja Orusalu (90–106), Maire Raid (68–78; 134–144), Aat Sarv (172–188), Marje Suharov (120–130; 148–154), Lembitu Tarang (8–10), Uno Treier (82–86), Taimo Türrpu (42–46).

Fotod: Raul Aalde, Aivar Hallang, Jürgen Kusmin, Mehis Maipuu, Ants Miidla, Triin Neljandik, Maarja Orusalu, Maire Raid, Aat Sarv, Marje Suharov, Uno Treier, Taimo Türrpu.

Projektijuht: Vaike Pommer

Koostaja: Triin Neljandik

Keeletoimetaja: Krista Kumberg

Konsultant: Liisi Taimre

Küljendus: Eesti Loodusfoto

Aluskaardiks on digitaalne baaskaart. Autoriõigus: Maa-Amet

Asukoha koordinaadid: L-Est

Objekti kood: Pärandkultuuri objektide register

© Autorid, 2008

ISBN 978-9985-830-94-9

Raamat on mõeldud tasuta levitamiseks

Projekti finantseeritakse Euroopa Regionaalarengu Fondist (ERDF) ning seda teostatakse Lõuna-Soome ja Eesti INTERREG IV A programmi raames.

Raamatu koostamist on rahastanud:

SISEMINISTERIUM

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

The project has applied for funding from the
CENTRAL BALTIC
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007–2013

HARJUMAA PÄRANDKULTUURIST

TALLINN — 2008

SISUKORD

PÄRANDKULTUUR HARJUMAAL 7

PÄRANDKULTUUR VÄÄRIB HOIDMIST 8

AEGVIIDU VALD 13

ANIJA VALD 19

HARKU VALD 41

JÕELÄHTME VALD 49

KEILA VALD 59

KERNU VALD 67

KIILI VALD 75

KOSE VALD 81

KUUSALU VALD 89

KÕUE VALD 109

NISSI VALD 119

PADISE VALD 133

PALDISKI VALD 151

RAASIKU VALD 157

RAE VALD 163

SAKU VALD 171

SAUE VALD 179

VASALEMMA VALD 191

VIIMSI VALD 197

PÄRANDKULTUUR HARJUMAAL

Elanike tihe koondumine Harjumaale mõjutab oluliselt siinset keskkonda. Endistest vaestest karjamaadest on saanud ihaldatud ehitusplatsid, põllumaade asemel laiuvad elurajoonid. Koos traditsioonilise maakasutuse kadumisega kaovad ka ajaloo tummad tunnistajad. Seda rõõmustavam on, et pärandkultuuri näiteid võib leida vahetult Tallinna külje alt. Esmapilgul puutumatud loodusladad sisaldavad suurel hulgal saladusi, andes aimu varasemast inimtegevusest. Suurtest metsamassiividest leiame endisi metsakülalasi, mida nüüd tähistavad ainult vundamendid ja nende ümber kasvavad õuepuud. Kunagistel peenra-kohtadel õitsevad omaaegsete elanike poolt istutatud lilled. Vundamendid või varemed jutustavad vanadest talukohtadest, kooli- ja vallamajadest.

Inimtegevuse jälgi märkab ka asulatest kaugel, olgu selleks turbarabad, paemurrud või Harjumaale

omaselt ka fosforiidimaardlad. Me mõistame pärandkultuuri erinevalt ja nende objektide tähendus on ajas muutunud.

Harjumaal leidub palju sõjalisi objekte, alates Peeter Suure nimelistest merekindlustustest kuni nõukogudeaegsete polügoonideni. Metsavendade tegutsemisest annavad aimu nende punkrid.

Pärandkultuuri objektid aitavad meil paremini mõista esivanemate elu ja tegemisi. Need on ka näitlikuks abivahendiks looduslike protsesside mõistmisel.

Tutvumine senikirjeldatud pärandkultuuri objektidega näitab, et paljud objektid on veel taas-avastamata ja kirjeldamata. Palju tänu selle kogumiku koostajatele ja uusi avastusi!

*Jaan Pikka,
Harjumaa keskkonnateenistuse juhataja*

PÄRANDKULTUUR VÄÄRIB HOIDMIST

Eesti maapiirkondade asustusskeem püsis muinasajast kuni 18. sajandi lõpuni peaaegu muutumatuna. Väga vähe muutusid ka elamiskultuur ja selle maastikus nähtavad märgid, mida me nüüd nimetame pärandkultuuriks.

Inimtegevuse tagajärjel ühed märgid tekkisid ja teised kadusid: mets aletati põlluks, puhkama jäetud põld muutus karjamaaks. Kuigi asukohad vaheldusid, olid need märgid siiski kuskil olemas – inimelamud ja nende juurde kuuluvad kõrvalhooned, kaevud, kiviaiad ümber põllulappide, teerajad põliskülade vahel ja taliteed üle rabade.

Nüüd enam nii ei ole. Maastike muutumine toimub nii kiiresti, et see on märgatav juba ühe inimpõlve kestel. Teistsugusel ja pidevalt muutuval elukultuuril on teistsugused märgid. Ja vanad märgid ei vaheta asukohta, vaid hävivad.

Täpavalt kirjeldab seda protsessi üks Eesti tunnustatumaid geograafe-maastikuteadlasi Hannes Palang: „Heal juhul kolivad kohad mällu. Keegi mäletab, kogub pilte ja mälestusi, tassib lapselapsi kohale

kuni jaksab. Kuid mingil hetkel mäletaja kaob ja kaob ka koht, seekord mälust. Ja nii ongi kohast saanud loodus.“ (Eesti Loodus, 3, 2006, 158)

Koduloolased, olgu nad siis uurijad või retkejuhid-loodusevahendajad, ongi selline omapärane kiht ühiskonnas, kes tahaksid väga, et Eesti maastik ei muutuks nii kiiresti ja jäägitult tegevusareenist lamedaks pildiks (H. Palangu väljend samas).

On ju meeliülendav, kui tunned maastikus liikudes, et oled osaline selles muutumises, üks järjepidevuse kandjatest. See tunne vist ongi kultuuriline side loodusega. Sel juhul saabki maastikku käsitleda igapäevase elu areenina. Kui seda tunnet ei ole, siis vaatlemegi maastikku kui pilti. Kumb viis on sisukam, tunda oma juuri paikkonnas või vaadata ja hinnata ümbritsevat tema ilu järgi?

Viimasel ajal on palju arutletud oma juurte üle. Pärandkultuuri märkide teadvustamine maastikus ongi üks osa oma juurte otsimise protsessist. Need on ainsad käegakatsutavad märgid meie sidemest läinud põlvkondadega. Kas on seda üldse vaja

edukaks eluks ja rahuloluks? Vist ikka on. Ega muidu paljud taasta oma maakodu esialgsel kujul: puhastatakse kiviraketega kaev, kuigi vesi tuleb puurkaevust torusid pidi, laotakse üles kivekeldri võlv ja pannakse uus sepishingedega uks, kuigi talvetagavarasid hoitakse ammu sügavkülmikus. Samal põhjusel on puisniitudele jälle tekkinud palkküünid, kuigi heina sinna talveks ei veeta. Jälle kerkivad kiviaedade read kunagise karjamaa ja põllu piirile.

Paljud teevad seda enda jaoks, kuid ei keela teistelgi vaadata, tuntakse uhkust ja rahuldust oma põlistest sidemetest siin elanutege. Vana hoitakse ja taastatakse ka taluturismi arendamiseks, linnainimestele maaelu tutvustamiseks.

Ilmselt tuntakse hingelist vajadust säilitada eellaste tehtut. Inimesed jõuavad nii lähemale oma juurte saladustele. Väidab ju ka tuntud visionäär Aare Kasemets, et juurteta kultuur on hääbuv kultuur ja keegi peale meie endi ei oska meie rahvuskultuuri väärtustada ega suuda seda säilitada (Eesti 21. sajandil. 148–155).

Jõuamegi küsimuse juurde, kuidas saaksid inimesed aru, et pärandkultuuri objektide säilitamine aitab oma juurte juurde teed leida, hingelist tasakaalu

luua? Kuidas mõistaksid võimalikult paljud oma osa ajastu elamiskultuuri väljakujunemises ja tunneksid vastutust selle järjepidevuse edasikandumise eest?

Pärast II maailmasõda kerkis lagunevate, segunevate ja pidevalt muutuva sotsiaalse koosseisuga kogukondade stabiilsuse probleem üles ka Põhja-maades, kus seoses tööstuse plahvatusliku arenguga süvenes, nagu mujalgi, linnastumisprotsess. Juba ligi nelikümmend aastat tagasi hakati Rootsis inventeerima peamiselt inimestest tühjenenud metsaaladel leiduvaid pärandkultuuri objekte – inimtegevuse jälgi maastikus. Nüüd on see tegevus seadustega reguleeritud ja seda teevad kultuuriliselt ja ajalooliselt motiveeritud koduloouurijad koostöös keskkonna- ja muinsusametitega.

Seadustega ei ole aga reguleeritud selle nn riiklikult mittekaitstava pärandkultuuri objektide kaitsmine hävimise eest. Ja seda ei kavatsetagi teha. Metsamaadel on need objektid kaitstud kaudselt – ilma nende hoidmise ja säilitamise kohustuse võtmiseta ei ole metsaomanikul, olgu selleks siis riik või eraomanik, võimalik oma metsi sertifitseerida.

Tuhandete väiksemate maaomanike puhul on aastakümnete jooksul jõutud arusaamisele, et

parim viis säilitada eelmistelt põlvkondadelt päritud kultuurimärke on omanikukaitse. Seda sõna ei taheta eriti kasutada, kuna sõna kaitse viitab ilmselt mingile ohule väljastpoolt. Parem on rääkida omanikuhoiust, sest see on igale maaomanikule loomupärane – hoida väärtusi, mis paiknevad tema maal. Selleks selgitatakse igale maaomanikule, kelle maal on tähelepanuväärseid pärandkultuuriobjekte – vana verstatulp, ruunikivi, keskaegne ratsatee, sajandivanune karjajootmiskaev ja palju muud, nende objektide kasutusvaldkonda, ajalugu ning kultuurilist seost tänapäevaga.

Enamik maaomanikke väärtustab neid objekte, kuna need tõstavad tema omandi väärtust. Sellega kaasneb tavaliselt ka enesehinnangu tõus. Maaomanike koostöö tulemusena, kui näiteks seatakse eesmärgiks turistide arvukuse suurendamist piirkonnas, võib saavutada paikkonna maine märgatavat tõusu. Kui see seatakse eesmärgiks, tuleb luua kohapealne teavitussüsteem – trükised, viidad, matkarajad. Rootsi kogemused näitavad, et kui maaomanik on kultuurilembene ja tunneb oma maal oleva pärandkultuuri objekti lugu, on see objekt parimal viisil kaitstud.

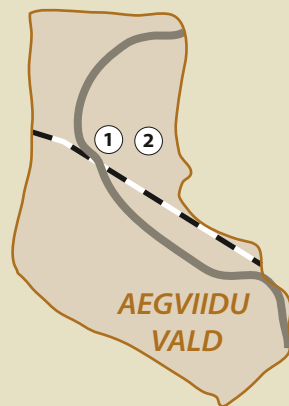
Sel juhul ei juhtu ehk enam asju, mida meil veel kahjuks ette tuleb – rehielamu lammutatakse küttepudeks, koldega kerisahjust saab kiviktaimla, lubjaahi veetakse ehitusaluseks täiteks, sajanditevanune kiviaed lükatakse mõne puukoorma väljaveoks maatasa.

Pärandkultuuri objektide inventuur ongi teabe kogumine ja esitamine kindla metoodika alusel. Andmed on kogutud teemast huvitatud ja vajaliku koolituse saanud inimeste poolt. Pärandkultuuri objektide inventuuri ei saa mõista ühekordse tegevusena, kirjeldatud on vaid tähelepanuväärsem valim, mida tulevikus on võimalik täiendada. Järjepidev peab olema ka omanike teavitamine ja nende nõustamine pärandkultuuriga seotud tegevustes. Kes saaks seda paremini teha kui piirkonna ja kohalike elanikega tuttav pärandkultuuri inventeerija?

Huvi pärandkultuuri vastu ja tahe neid objekte hoida ei saa tekkida käskude ja keeldudega, kuid samas ei ole reaalne ka sajaprotsendiline omaalgatus. Loodame, et see raamatuke aitab kaasa kultuurilooliselt kõnekate objektide säilimisele meie mälus. Sellega väldime kodumaastiku muutumist ühekihiliseks pildiks.

Lembitu Tarang, projekti konsultant

- 1 Hobupostijaam
- 2 Lehtse mõisniku jahiloss

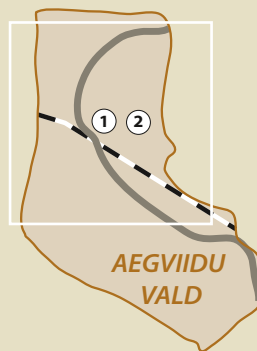
AEGVIIDU VALD

Kõrvemaa maastikurajooni kuuluv Aegviidu vald on vaheldusrikka looduse ja reljeefiga. 1926. aastal sai Aegviidu Eesti Vabariigi valitsuselt suvitusaleviku õigused ning piirkonna populaarsus hakkas kiiresti kasvama. Aegviidu vallas on inventeeritud pärandkultuuri objektidest ülekaalus kodukultuuri näited aastatest 1920–1940, kokku registreeriti 27 objekti.

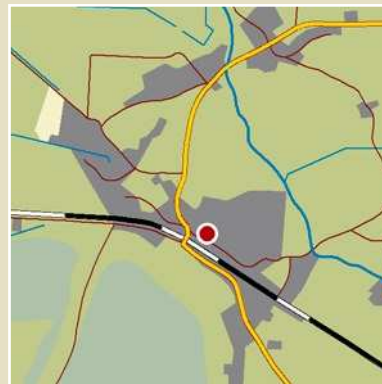

HOBUPOSTIJAAM

1820. aastal ehitati Piibe maantee äärde hobupostijaam. Seal vahetati posthobuseid, postipoisid ja reisijad said puhata, läheduses asus ka sepikoda. Kuni raudtee valmimiseni 1870. aastal kasutati hoonet hobupostijaamana. Hiljem sai sellest Lehtse mõisniku suvemaja. Hoonel oli suur lahtine rõdu ja klaasveranda. 1919. aastal otsustati seni mõisniku endises jahimajas tegutsenud kool tuua postijaama. Hoone osteti Lehtse paruni käest ära. Selle territooriumil olid ka alevi vaestemaja ning parun Hoyningen-Huene kutsari Edaliku elamu. Kohalik haridusselts ehitas maja ümber ja lisas juurdeehituse, mis avati pidulikult 7. detsembril 1935. a. Praeguseks on vana postijaama hoone remonditud ilusaks koolimajaks, kus asub ka kohalik muuseum.

591726 / 6573268

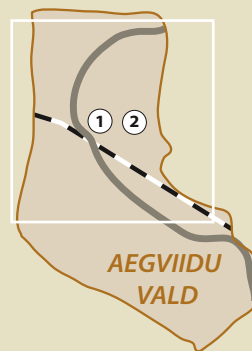
112:POJ:001

LEHTSE MÕISNIKU JAHILOSS

Lehtse mõisniku jahiloss (suvemaja) ehitati 1822. aastal mõisniku jahiseltskonna peatuspaigaks. Parun pidas majas ka jahikoeri. Lehtse paruni hallid mustade käppadega tõukoerad olid toodud Saksamaalt. Jahikoeri pidas parun väga tähtsaks. Sellest annab tunnistust suvemaja uksele vajutatud koera käpajälg, mis asendas peremärki.

Kohalik kodu-uuriija Leontine Rei jutustas loo paruni koertest: „Jahikoer hukkus, tema kutsikad olid väikesed ja ei osanud veel kausist süüa. Parun lasi Lasila külast Karu talust tuua kohale noore naise Eltsu, kellel oli väike laps. Eltsu ülesandeks oli kutsikate imetamine. Inimesed suhtusid Eltsusse halvustavalt, nad ei saanud aru, et ta imetab koeri paruni käsul. Elts uputas end.“

Lehtse mõisa noor parun Otto Hoyningen-Huene andis 1917. a sügisel oma jahimaja Aegviidu Haridusseltsile tasuta kasutamiseks. Hoones tegutses kuni 1919. aastani 4-klassiline kool. Õppimine toimus siis ühes ruumis. Praegu on hoones Aegviidu kultuurimaja.

591975 / 6573310

112:JKM:001

- 1 Peterseni vesiveski ja elektriijaam
- 2 Matsi talu ja dendraarium
- 3 Oru metsavahitalu
- 4 Piibe maantee kilomeetri-post
- 5 Pillapalu koolimaja
- 6 Pikaveski vesiveski
- 7 Krani metsavahikordon
- 8 Alavere koolimaja
- 9 Tammevälja talukoht
- 10 Voose kõrts

ANIJA VALD

Anija vald hõlmab ajaloolise Harju-Jaani kihelkonna idaosa, alasid Kose kihelkonna põhjaosas ning vähese asustusega metsaseid alasid Ambla kihelkonna lääneosas. Anija on üks Eesti suuremaid valdu, millest üle poole on kaetud metsaga. Anija vallas registreeriti Harjumaa valdadest kõige rohkem pärandkultuuri objekte – 319. Suur osa neist on seotud inimeste kunagiste eluasemetega.

PETERSENI VESIVESKI JA ELEKTRIJAAM

Eesti Ajutise Valitsuse teedeminister insener Ferdinand Petersen projekteeris ja ehitas 1921. aastal Jägala jõele oma 39 hektari suuruse talu maale elektrijõujaama ja saetööstuse. Kohalik ümbrus sai elektrivoolu, elektriliin ehitati ka Raasikule, kus asus Peterseni jahu- ja villaveski. Eeskujulikus talus oli puhaslaut (laut, kus sõnnik koristatakse kohe peale selle kogunemist) ja sõnnikuhoidla. Talus toimusid 1937. aastal Anija Maanaiste Seltsi poolt organiseeritud loomapuhastusvõistlused. 1940. aastal elektrijaam natsionaliseeriti. Ferdinand Petersen lahkus Eestist 1944. aastal, elas USA-s Chapel Hill'is ja suri seal 1979. aastal.

575866 / 6582729

Petersen, F. Mälestusi ja tähelepanekuid. 2001.

140:VEV:002

MATSI TALU JA DENDRAARIUM

Matsi talu elumaja ehitati 1902. aastal. Peremeheks oli siis Jaan Schmeidt, kes oli talu üheksa aastat varem päriseks ostnud. Hoone rajati vana maja asemele, seejuures säilitati 19. sajandi esimesel poolel ehitatud rehetuba. Rehetuba koos selles asuva suure reheahjuga on säilinud tänaseni.

Dendraariumi rajamist talu juurde alustas Olaf Schmeidt 1965. a kevadel. Lisaks juba olemasolevale viieteistkümnest liigist koosnevale taluhaljastusele istutati kaks alpi seedermandi ja vajutati maasse mõned berliini papli vaiad. Praegu leiab dendraariumist 375 puude, põõsaste, poolpõõsaste ja puisliaanide liiki, teisendit, vormi ja sorti. Erinevaid liike on 307. Perekondadest on kõige arvukamalt esindatud vahtrad – 18 erineva liigi ja vormiga. Kõige haruldasemad lehtpuude liigid on Raciborski pihltoompihlakas ja Pozdnjakovi pihltuhkpuu. Okaspuudest kasvab dendraariumi keskel serbia kuusk, mis istutati 1976. aastal ja on praegu 16 meetrit kõrge. Haruldasematest okaspuudest väärivad nimetamist punane kuusk, Glehni kuusk, ajaani kuusk, korea elupuu, mikrobioota ja mägikulg. Dendraariumi pindala on ligikaudu hektar.

575965 / 6579667

ORU METSAVAHITALU

Oru metsavahitalus elanud Jüri ja Alviine Hanseni vanema poja Alberti abikaasa Ellen Hanseni mälestuste järgi olid hooned Soodla jõe kõrgemal kaldal: eluhoone, laut ja ait. Suitsusaun asus jõe ääres. Elumajas oli kaks kambrit ja rehetuba, mis korraldati hiljem köögiks ümber. Hiljem tehti ka kolmas tuba ja hoone esiküljele ehitati kinnine klaasidega veranda.

Aastatel 1905–1906 ehitati maja otsa neljas tuba, mida kasutas kirjanik Anton Hansen Tammsaare. 1930. aastal tehti maja otsa viies tuba. Tallinna linnale kuulunud Oru metsavahitalus töötas kuni oma surmani 1943. aastal kirjaniku vend Jüri Hansen. Oru talu oli Koitjärve küla keskuseks, siin käidi lehte lugemas ja talus oli ka telefon. Metsavaht Jüri Hansen organiseeris talvist metsamaterjali ülestöötamist ja selle vedu Aegviidu jaama. Iga päev oli tööl 20–25 hobust ja meest. Tallinna linnapea Jaan Poska mälestuste järgi ajanud Jaan Poska, Konstantin Päts ja kuberner Korostovets Oru talu juures riigiasju ning määranud seal Eesti Panga presidendi.

Oru talu asupaigas on rändrahnul mälestusplaat metsateadlase Artur Hanseni mälestuseks, kes sai 1944. a Eestimaad kaitstes surmavalt haavata.

Artur Veisserik „Ma armastasin Eestit” 1995.

592402 / 6585524

140:VKK:003

PIIBE MAANTEE KILOMEETRIPOST

Vana Piibe maantee ääres on säilinud kilomeetripost numbritega 150/50. Tõenäoliselt kasutati sama teetrassi juba muinasajal. Praeguseks on Piibe maantee õgvendatud ja asfalteeritud. Kilomeetriposti lähedal on Pillapalu asunduse rajajatele koduks olnud nn „Laagri maja”.

Piibe maantee tekkimise kohta on kunagine Anija kooli juhataja Robert Känd jutustanud järgmise legendi: „Koeralooga talu tüdrukud olid mänguhoos unustanud seakarja valvamise. Öhtul avastas perenaine, et kogu seakari: kult, emis põrsastega, nuumikud ja kesikud on kadunud. Mindi koos tüdrukutega mööda sigade tuhnimisjälgi. Sead olid läinud maad tuhnides sinka-sonka ikka Tartu poole. Teise päeva öhtul leiti seakari Piibe mõisa õues tammede all tõrusid maitsmast. Tüdrukud jäid sigu valvama ja perenaine tuli koju meestele sõna tooma. Mehed läksid vankritega sigadele järele ja kui sead olid sama teed mööda koju aetud, oligi Piibe maantee tekkinud.”

Aastal 2000 kuulutati Piibe maantee pidulikult Eestimaa suveteeks.

590411 / 6580493

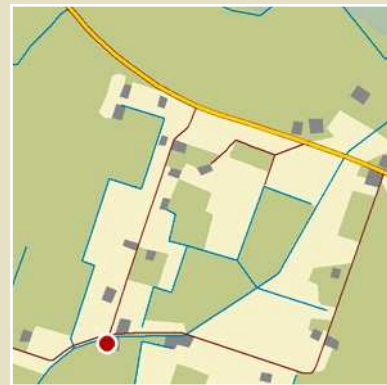
140:TET:001

PILLAPALU KOOLIMAJA

1938. aastal elas Pillapalu uudismaa-asunduses 185 inimest. Nurgakivi panek Pillapalu koolimajale toimus 2. juulil 1939. aastal, kohal oli president Konstantin Päts. Koolimaja sai valmis 1940. aastal. Kool suleti 1958. aastal, hoone jäi Harjumaa Haridusosakonna valdusesse, kes müüs selle ühele Tallinna asutusele. Omanik lasi hoonel laguneda, sisustus lõhuti. Praeguseks on hoone seinad koos ehitamise aastat märkiva kiviga korrastatud. 1992. aastal koostati Pillapalu asunduspiirkonna arengukava, valla poolt ehitati kauplus-talu, kus avati 1996. aastal kool. Kool suleti 2000. aastal õpilaste vähesuse tõttu.

589503 / 6579213

Elstrok, H. Kõrvemaast põhjarannani. 1995.
Foto: Eesti Arhitektuurimuuseumi arhiiv

140:KOO:005

PIKAVESKI VESIVESKI

Pikaveski vesiveski tammi põhjapoolsele nurgasambale paigutati ehitamise ajal vasktahvel, kus on kirjas ehitamise aeg, kasutatud materjalide kogus ja tolleaegsed hinnad. Tammile on rajatud sõidetav sild. Pikaveski 182-hektarine talu ja 70-hektarine naabertalu Jaaniveski kuulusid Joakim Puhkile. Joakim Puhk oli kaubamaja ja suureski J. Puhk ja Pojad üks asutajaid ja kaasomanik, masinaehitusvabriku Ilmarine direktor, Eestimaa Kubermangu Toitlusameti liige aastatel 1917–1918, Soome aukonsul Eestis 1927. aastal ning Rahvusvahelise Olümpiakomitee (ROK) Eesti esindaja alates 1936. aastast. Joakim Puhk lasti maha 1942. aastal Kirovi vanglas.

581448 / 6571272

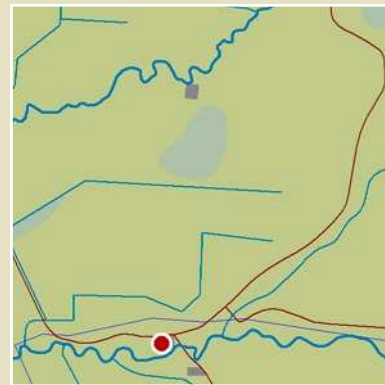
KRANI METSAVAHIKORDON

Krani metsavahimaja asub metsakolkas, üle kümne versta (1 verst = 1,067 km) kaugusel Aegviidust. Tõnu Kahlmann saadeti Lehtse mõisa omaniku parun von Hoyningen-Huene korraldusel sinna juba Peterburi-Tallinna raudtee ehitamise alguspäevil. Ehitust alustati 1869. aasta suvel, raudtee avati 1870. aastal. Metsavahi ülesandeks oli metsavalve, metsalõikuse, liiprite tahumise ja metsamaterjali raudteejaama väljavedamise juhtimine. Peale selle pidi metsavaht tegema mõisale aastas kohustusliku hulga regede ja vankrite puitosi ja puskariaame ning laskma mõisale metsalinde. Mõisamoonaka palga sai metsavaht peaaegu tervikuna natuuras, lisaks võis ta pidada lehma ja hobust ning kasutada põllumaad. Metsavahile anti tulelukuga jahipüss ning normeeritud kogus püssirohtu ja haavleid. Tõnu täitis oma kohustusi ja parun oli tema tööga rahul.

Kalman, A. Oma talu. 1981.

584520 / 6570983

140:VKK:013

ALAVERE KOOLIMAJA

Alavere vallakool asutati 1844. aastal ja see on üks vanemaid Kose kihelkonnas. Esimese koolimaja laskis ehitada Alavere mõisa omanik Otto von Ungern-Sternberg, kes kinkis koolile piibli, jutluseraamatud, mõne aabitsa ja katekismuse. Õpetajaks oli Jüri Papp, kes oskas lugeda ja väheke ka kirjutada. Praegune koolihoone valmis 1913. aastal, maja väliskuju jäi endiseks. Ümber koolimaja on hekk, seal kasvavad Mändmetsa mänd ja Vilbaste tamm. Kirjanik Jakob Mändmets oli Alavere koolis õpetaja aastatel 1892–1901 ja loodusteadlane, publitsist, keelemees ning kodu-uurija Gustav Vilberg (Vilbaste) aastatel 1914–1916. Majast lõuna pool paikneb kooli staadion. Koolimajast ligi 150 meetrit põhja pool on endine Alavere vallamaja, mis tegutses kuni 1938. aasta valdade reformini – siis liitus Alavere vald Anija vallaga. 1905. aasta rahutuste ajal võtsid talumehed mõisniku kinni ja vangistasid ta vallamajja. 1944. aasta lahingutes sai hoone kuulitabamusi, mis on senini nähtavad.

579043 / 6566531

140:KOO:007

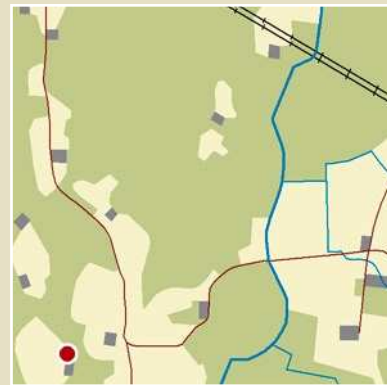
TAMMEVÄLJA TALUKOHT

Tammevälja talus sündis 30. juunil 1921. aastal eesti kirjanik Ellen Liiv (kodanikunimega Blizner), kes elas hiljem pagulasena Argentiinas Buenos Aireses ja suri seal 1995. aastal. Tema esikromaan „Elusse armunud” ilmus 1943. aastal joonealusena ajalehes Eesti Sõna. 1959. a avaldas kirjastus Orto romaani „Ürgmets ja koolibri”, 1992. a ilmus Stockholmis tema mälestusteraamat „Põhjast lõunasse”. Ellen Liiv avaldas paguluses olles hulgaliselt artikleid. Ajakirja Triinu 115. numbris ilmunud artiklis „Tammevälja” kirjeldab ta eesti talutaret. 2006. aastal paigutasid Ellen Liivi sugulased ja sõbrad tema 85. sünniaastapäeva tähistamiseks Kose kalmistule kirjaniku ema haua kõrvale mälestuskivi.

Tammevälja talu õues on säilinud elumaja vundament ja raudkividest ehitatud ning sirelitega ümbritsetud võlvkelder, millel puudub vaid uks. Osaliselt on säilinud lauda raudkiviseinad, lauda juures asub ka karjakaev.

576044 / 6564325

140:ТАК:064

VOOSE KÕRTS

Voose küla keskses asuv puidust kõrtsihoone on ehitatud Rootsi ajal. Kõrtsi ehituse juures leidub ainulaadseid detaile, nagu talliseina palkide jätk postliite abil ja ulualuse sambad. Kõrts asus Järvamaalt Tallinna poole mineva talitee ääres ja külastajaid oli hulgaliselt. Juba 19. sajandi keskpaigast tegutses kõrtsis Voose algkool. Kõrtsmiku seljataga oli väikese aknaga kamber kahe pika laua ning pikkade pinkidega. 1900. aastal ehitas Ravila mõis uue koolimaja, mis asub 540 meetrit vanast koolimajast kagu suunas. Kool avati 1901. aastal ja see tegutses aastani 1970. Peale uue koolimaja valmimist elasid kõrtsihoones kooliõpetajad. Hiljem kasutati maja Alavere sovhoosi müügipunktina. Kõrtsist 150 m ida pool asub kohaliku tuletõrjeühingu ja külarahva poolt ehitatud Voose rahvamaja.

581302 / 6563910

140:KOR:005

- 1 Muraste paemurd, veotee ja sadam
- 2 Vääna-Jõesuu turuplats ja pioneerilaager
- 3 Naage kitsarööpmelise raudtee trass ja sõjalised rajatised

HARKU VALD

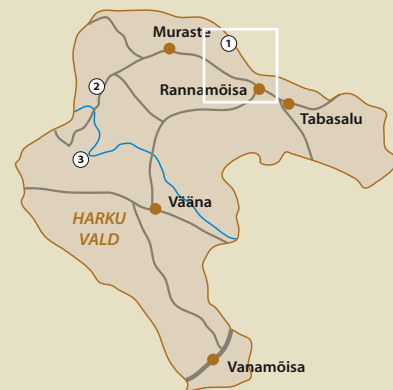
Harku vald hõlmab kunagise Keila kihelkonna põhjapoolseid alasid. Suure osa valla merepiirist moodustab pankrannik. Kokku registreeriti 100 pärandkultuuri objekti. Lisaks taluasemetele leidub siin ka mitmeid sõjalisi objekte.

MURASTE PAEMURD, VEOTEE JA SADAM

Harku valla maad on suures osas kõrged loopealsed alad, mereni jõudes lõpevad paekiviväljad sageli pankrannikuga. Viljatud põllu- ja heinamaad ei ole ka praeguseks võssa kasvanud ning leidub kohti, kus vanad kiviaiad on veel hästi säilinud. Tekib omapärane nähtus – vaade, mis näeb ka tänapäeval välja nagu sadu aastaid tagasi. Inimesed, kes elasid siin enne meid, teadsid hästi, et maapind on mitme meetri sügavuselt kivine, seepärast polnud sageli elamute ja lautade juures kaevusid. Elamiseks eelistati loodusliku veekogu lähedust, kuid mõnikord jääb mõistatuseks, kui kaugelt majapidamisse vett toodi. Kõva pinnase tõttu polnud ehitistele vundamendi tegemine vajalik, seepärast pole maastikul vanade talude asukohast sageli muud märki kui mõni sirelipõõsas.

Esimese maailmasõja järgsetel aastatel tekkis suur vajadus ehitusmaterjali järele. Kuna ehituseks sobivat paekivi leidis külluses, siis hakkasid kaupmehed Eesti Vabariigi algusaastatel kive ka kaugemale transportima. Laevandus oli sel ajal suhteliselt hästi arenenud ja looduslikud paekiviseinad kõrgusid otse Soome laheni. Muraste pangapealselt hakkas paekivi kaevandama Rannamõisa Kivimurdude Ühisus. Pangaastangu alla rajati kivivabriku tööstushooned, mis on praegugi püsti. Pankrannik on selle koha peal kuni 42 m kõrge, see asjaolu ei olnud aga takistuseks. Pigem vastupidi, sest kõite abil sai raskeid kivihoor- maid merele lähemale lasta. Polnud vaja keerulisi ajameid, sest raskusjõud tegi töö ära. Sadamakail, mille lainemurdja on samuti kindlustatud paekamakatega, laeti kivihoorem merealusele ja sõit võis alata. Küllap seilasid paekivikoormad nii kodu- kui välismaale.

526916 / 6591068

198:PAM:002

VÄÄNA-JÕESUU TURUPLATS JA PIONEERILAAGER

Vääna-Jõesuu turuplats ja pioneerilaager on näide ühe ja sama paiga erinevatest kasutusviisidest eri aegadel. Kohale, kus kunagi asus külarahva jaoks tähtis paik – turuplats – rajati nõukogude ajal pioneerilaager. Turuplatsil käisid ümbruskonna talumehed oma kaupa pakkumas. Talunik müüs põllusaadusi ja ostis saadud raha eest paari pastlaid. Kalurid tõid merelt värsket kala ja kaupmehed pakkusid linnast toodud peenemat riidematerjali või suhkruaia. Tehti ausat kaubavahetust, kuid sekka juhtus petukaupagi.

Pioneerilaagri aegadel algas hommik varajase äratusega, seejärel toimus rivistus, punalipu heiskamine ja loendus, kontrollimaks ega keegi ööjooksul kaduma pole läinud. Päeval toimusid patriootlikud ettevõtmised ja õhtupoolikul lauldi pioneerilaule. Enne rivisammul sāngi suundumist oli jälle loendus ja lipu langetamine. Ei puudunud punanurk ega Lenini pilt. Küllap on praegusel omanikul selle kohaga hoopis uued plaanid, sest nii turu kui ka pioneeride aeg on läbi.

520355 / 6588769

198:LAA:001

NAAGE KITSARÖÖPMELISE RAUDTEE TRASS JA SÕJALISED RAJATISED

Türisalu ja Naage kandis on pikka aega asunud erinevad militaarrajatised. Peeter Suure nimelise merekindluse rajamise peamiseks eesmärgiks oli Vene Impeeriumi pealinna Peterburi kaitsmine võimaliku vaenlase eest. Tsaari-Venemaa sõdurite rajatud punkreid ja kaevikuid on piirkonnas palju. Algselt oli kitsarööpmeline raudtee mõeldud sõjakraami veoks, hiljem hakati korraldama põllumajandussaaduste ja reisijate vedu.

Esimene maailmasõda algas ootamatult ja nii ei jõutudki kaitserajatisi ega ka raudteed lõpuni ehitada. Kitsarööpmeline raudtee muudeti järk-järgult sõidukõlbmatuks. Peale Teist maailmasõda võttis suure osa Türisalu külast enda alla Nõukogude armee raketibaas. Baas olevat olnud nii tähtis objekt, et väidetavalt jälginud USA sõjavägi seda kohta tähelepanelikult.

6585894 / 519674

198:RTR:002

- 1 Raudtee Ülgase fosfo-
riidivabrikust Koljuotsa
neeme sadamasse
- 2 Fosforiidikaevandus
- 3 Männikultuur Peterburi
maantee ääres
- 4 Tammiku puupapivabrik

JÕELÄHTME VALD

Jõelähtme vallas paikneb Eesti vanimaid kultuurmaastikke – just siin hariti üles esimesed Eestimaa põllud ja tekkis paikne asustus. Praegune Jõelähtme vald on muistse Rävala (Revala) maakonna süda. Jõelähtme valla pärandkultuur on mitmekesine: arvele on võetud hulgaliselt nõukogude ajast pärinevaid pärandkultuuri märke ja raudteerajatisi, aga leidub ka vanu meremärke, turbavõtukohti ja metsavahikordoneid. Kokku registreeriti siin 107 pärandkultuuri objekti.

RAUDTEE ÜLGASE FOSFORIIDIVABRIKUST KOLJUOTSA NEEME SADAMASSE

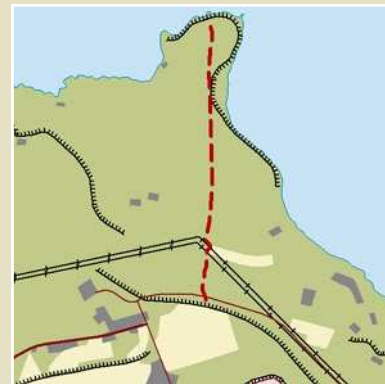
1861. aastal juhtis Tartu Ülikooli professor Carl Schmidt tähelepanu oobolusfosforiidile kui fosforvæetiste võimalikule toorainele ja selle kergete rikastatavusele sõelumise teel. Sellest sai alguse fosforiidi teaduslik uurimine Eestis. 1920. aastal moodustati AS Eesti Vosvoriit ja Iru küla juures alustati uuringuid, mis kestsid kaks aastat. 1920. aastate alguses alustas Ülgase külas tööd fosforiidikaevandus ja rikastusvabrik, mis tootis kuni 4000 tonni fosforiidijahu aastas. Vabrik tegutses kuni 5. detsembrini 1938, mil see tulekahjus hävis.

Koljuotsa (Kaljuotsa) neemele ehitati sadam. Sadama ja vabriku vahele rajati kahe kilomeetri pikkune raudtee. Vedu toimus hobustega. Kuna fosforiiti transporditi meritsi, siis oli mere jäätumise ajal vedu piiratud. Sadamakai õhati 1950. aastatel.

Kunagi asus raudtee läheduses telliskivitehas, millest tänapäeval ei ole mingit märki näha. Raudteest 200 meetrit läände jääb savikarjäär, millest kaevandatud savi kasutati Tallinna uue prügila põhja voorderdamiseks. Koljuotsal asub ka nõukogudeaegne piirivalve vaatluspunkt.

561491 / 6595512

245:RTR:001

FOSFORIIDIKAEVANDUS

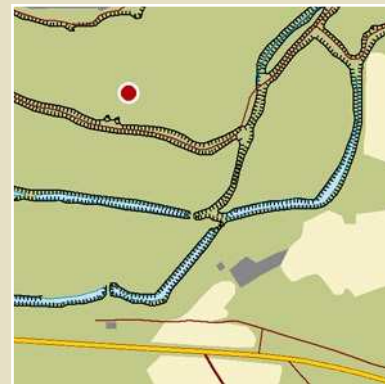
Peale Ülgase fosforiidirikastusvabriku mahapõlemist 1938. aastal alustati Maardu mõisa maadel 1940. aastal uue vabriku ja kaevanduse rajamist. Kaevanduses alustati karjääriviisilist kaevandamist 1954. aastal ja see tegevus kestis 1991. aastani. Rekultiveerimistöödega tehti karjääris algust 1961. aastal, mil alustati puistangute tasandamist. 1963. aastal rajas Tallinna Rohelise Vööndi metsamajand sinna esimese katselise metsaistandiku.

Toomas Tiitsu märkmete põhjal algas ulatuslikum tasandatud karjääripuistandike metsastamine 1965. aastal, katsetööd erinevate puu- ja põõsaliikide ning segakultuuridega 1970. aastal. 1982. aastal oli juba üle 600 ha erinevate metsakultuuride all, kusjuures katsetati ligi 70 erineva puu- ja põõsaliigiga. Esialgu istutati käsitsi, kuid alates 1973. aastast põhiliselt metsaistutusmasinaga Maardu 1, mis on konstrueeritud Eesti Metsainstituudis.

1989. aasta alguseks oli Maardu fosforiidimaardlast kaevandatud 1015 hektari suuruselt alalt, millest tasandati 942 ha ja metsastati 850 ha. Sobivamateks puuliikideks võis pidada kaske, musta leppa ja siberi lehist. Umbes kuue hektari suurune ala metsakultuure hukkus diktüüneemakilda põlemise tagajärjel. Ligi 70 ha ilusat lehisepuistut likvideeriti Tallinna uue prügila rajamise käigus.

559674 / 6592524

245:KAR:004

MÄNNIKULTUUR PETERBURI MAANTEE ÄÄRES

Ülo Viilupi ja Henn Altoni andmeil rajas Tallinna Rohelise Vööndi metsamajand 1970. aastate alguses Tallinna linna lähiümbruse rohelisemaks muutmise käigus linna serva männikultuurid. Sel ajal rajati endistele rohumaadele palju metsakultuure, vastukaaluks Tallinna tööstusest tulenevale järjest suurenevale saastamisele. Puistud olid ka tuuletõkkeks Tallinn-Leningradi maanteele.

Metsastatava ala ida- ja lääneosas oli mullakiht paksem kui keskmises osas, kus paasi kattis ainult mõne sentimeetri paksune mullakiht. Sellest tulenevalt rajati paksema mullakihiga alale männikultuurid tavalise seaduga (taimede tihedusega). Õhukese mullakihiga aladele aga veeti autokoormate viisi mulda, mille kergelt tasandatud hunnikute peale istutati männid.

Praeguseks moodustab juurde toodud mullale istutatud männikultuur hõreda, grupidest koosneva puistu. Algselt paksemale mullakihile rajatud männikultuurid on väga hästi kasvama läinud ja vajaksid hädasti harvendusraiet.

Omapärast rohelist oaasi rohumaade keskel märkasid ka kinnisvaraarendajad, kes on rajanud männikultuuri alale väikese elamurajooni. Elamurajoonist ida suunas asub paekivist alajaam.

Rohelise vööndi laiendamiseks rajatud kultuure leiab ka 7,5 km Tallinna poole Loo aleviku juures Peterburi maantee ääres. Seal on lootaladele tekitatud vaod, kuhu istutati erinevaid puuliike. Selliste kultuuride rajamise juures on räägitud ka nõukogude ajal toime pandud kahtlase väärtusega eksperimentidest, nagu pae õhkimine, aukude töötlemine hapetega ning hilisem mullaga täitmine ja kultiveerimine.

561949 / 6590523

245:EOM:001

TAMMIKU PUUPAPIVABRIK

Tammiku külla Jägala jõe äärde ehitati 1909. aastal vee jõul töötav puupapivabrik, mis kuulus Põhja Paberi- ja Tselluloosivabrikule. Kanalist voolava vee jõul käitati mehhanisme ja toodeti elektrivoolu. Töölised elasid vabriku kõrval asuvates barakkides ja majades.

Anija metskonna endine metsaülem Ilmar Sirkas mäletab, et vabrik tootis pappi kuni 1971. aastani, voolu toodeti 1970. aastate keskpaigani. Sel ajal anti vabrikuhoone Tallinna Rohelise Vööndi metsamajandi käsu- tusse, kes rajas sinna remonditöökoja.

1990. aastate keskel hakati Tammikul taas elektrit tootma, ning seda tehakse tänini.

Tammiku puupapivabrikust neli kilomeetrit allavoolu asub Jägala puupapivabrik, mis ehitati 1917. aastal ja tegutses 1941. aastani. Vabrikust kagusse jäävad kunagised tööliste barakkkelamud. Vabriku tegutsemise ajal toimus Jägala puupapivabriku ja Raasiku raudteejaama vahel mööda kitsarööpmelist raudteed materjalide vedu.

Praegu taastatakse vabrikuhoonet ja kanaleid, et taas elektrivoolu tootma hakata.

Vabrikutööliste barakkkelamute kõrval asub Jägala juga, kus kirjalike ülestähenduste kohaselt juba 1240. a tegutses vesiveski, hilisem veski paiknes ülesvoolu. See on ühtlasi vanim kirjalik teade vesiveskitest Eestis.

568578 / 6588270

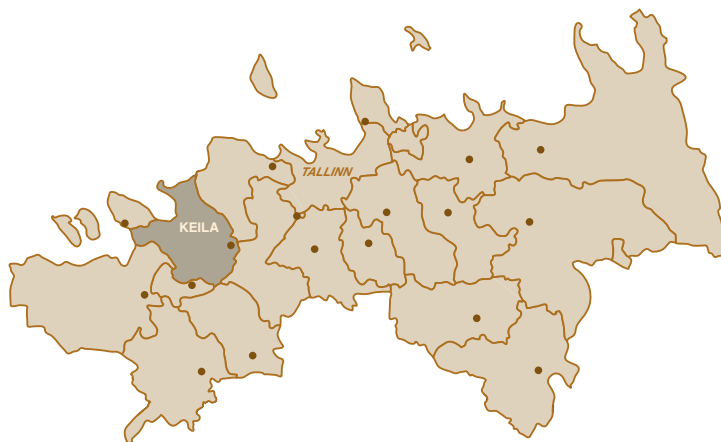
245:KEJ:001

- 1 Keila-Joa metskond ja kontorihoone
- 2 Klooga mõis
- 3 Alavainu vesiveski

KEILA VALD

Kokku registreeriti Keila vallas 111
pärandkultuuri objekti, inventeeritud
objektid on valdavalt seotud eluase-
metega, turba tootmisega ja kunagiste
liikumisteedega.

KEILA-JOA METSKOND JA KONTORIHOONE

Eesti NSV Metsamajanduse ja Looduskaitse ministri käskkirjaga nr 68, mis anti välja 28. märtsil 1968, moodustati Vääna metuskonna baasil Keila-Joa metuskond. Seda oli vaja 1934. aastal Keila-Joale ehitatud valitsuse suvilate ümbruse hooldamiseks ja kaitseks. Kontorihoone valmis veel samal aastal. Metuskonna suurus oli 1 327 ha. See koosnes ühest jaoskonnast, mis jagunes kolmeks vahtkonnaks: Lohusalu (431 ha), Joa (339 ha) ja Meremõisa (557 ha). Metuskonnas oli 32 umbes 41 hektari suurust kvartalit.

1984. aasta metsakorralduse andmete järgi oli metsade keskmine vanus 77 aastat, kogu aastane juurdekasv 1 730 tm, keskmine boniteet 3,8 ja puistu keskmine täius 0,61. Metsad olid kõik kaitsemetsad, neist 817 ha parkmetsad ja 510 ha pinnasekaitsemetsad.

Metuskonna kontorist üle Klooga-Ranna maantee asus ligi 15 hektari suurune taimla, kus kasvatati männi seemikuid ja kuuse istikuid ning dekoratiivsete puu- ja põõsaliikide istikuid.

Metuskond likvideeriti 1990. aastate alguses.

516332 / 6584080

295:VKK:004

KLOOGA MÕIS

Klooga (*Lodensee*) mõisa mainiti esmakordselt 1504. aastal. Siis olid selle omanikeks Nierothid. Kuni 17. sajandi keskpaigani on mõis kuulunud veel Lohndele, Heydemannidele ja Wartmannidele. Ajavahemikul 1665–1908 kuulus mõis von Klugenite aadlisuguvõsale, kelle nimest tuleneb mõisa eesti-keelne nimi – Klooga. On oletatud, et Eduard Bornhöhe kujutas oma Jüriöö-ainelises jutustuses ”Tasuja” Lodenseed Lodijärve lossina, kuid see väide pole kinnitust leidnud. Praegune mõisa peahoone on ehitatud 1794. aastal.

1865. aasta 13. augustil sündis mõisa meieril Jaan Törnbaumil poeg, kellest sai hiljem tuntud helilooja Konstantin Törnpu. 19. sajandi lõpuks oli välja kujunenud arvukate kõrvalhoonetega mõisakompleks.

Mõisast sadakond meetrit lõuna poole paiknes mõisa metsniku koht, mille läheduses olevat kunagi olnud ka ohvrikiviga hiiekuusik. Tänapäeval pole enam metsniku maja, kuusikut ega ka veel 20. sajandi alguses alles olnud ohvrikivi. Selle asemel on rohumaa.

Mõisate võõrandamise ajal aastal 1919 oli mõisnikuks Axel von Krusenstern. 1939.–1992. aastani oli Klooga mõis ja selle ümbrus Nõuko-gude sõjaväe valduses. Nüüdseks on endisest uhkest mõisakompleksist järel ainult lagunev peahoone koos varemetes kõrvalhoonetega.

Masing, J. Harjumaa lääne- ja lõunaosa : Harku, Keila, Kernu, Kiili, Kose, Kõue, Nissi, Nõva, Padise, Paldiski, Rae, Saku, Saue, Vasalemma. 2004.

Särg, A. Harjumaa mõisad ja mõisnikud. 2006.

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi Arheoloogia Arhiiv

513794 / 6574880

295:MOA:001

ALAVAINU VESIVESKI

Alavainu vesiveski ehitati 1858. aastal. Sellel looduslikult soodsal kohal on vesiveski asunud arvatavasti juba sajandeid. 17. märtsil 1825. aastal, kui Vasalemma mõisast, mis enne oli Padise kloostri karja- ja abimõis, sai iseseisev mõis, mainitakse mõisa varana ka Alavainu (*Allawaima*) vesiveskit.

Esimene talumees, kes talu Vasalemma mõisalt välja ostis, oli Hans Thalheim. 4. novembril 1866. aastal omandas ta 2 000 hõberubla eest Alavainu talu, mille suurus oli 13 tiinu (tiin e tessatin on 1,09 ha). Koha väljaostmiseks tarvismineva raha teenis ta tänu veskile.

Veskis oli saeraam, mis töötas kuni 1970. aastani. Kohalik rahvas tunneb vesiveskit selle viimase omaniku nime järgi ka Lindemanni veskina.

Veski tammi taha üles paisutatud jõevett kasutasid Vasalemma suvitajad 1930. aastatel supluspaigana. Kalda kasutamise eest maksis Aedlinna Selts möldril 30 krooni suvelt. Koht oli populaarne ka tallinnlaste seas, kuna linnaga oli olemas rongiühendus. Pühapäeviti käis ujumas kuni 500 inimest.

Vasalemma alevikus on Ranna tänav, mis paljudes vöörastes segadust tekitab, kuna tänava läheduses ühtegi randa näha pole. Aga just seda tänavat mööda liikusid suvitajad raudteejaamast supluskohani.

Roosaar, H. Vasalemma lugu faktides, mälestustes. 2007.

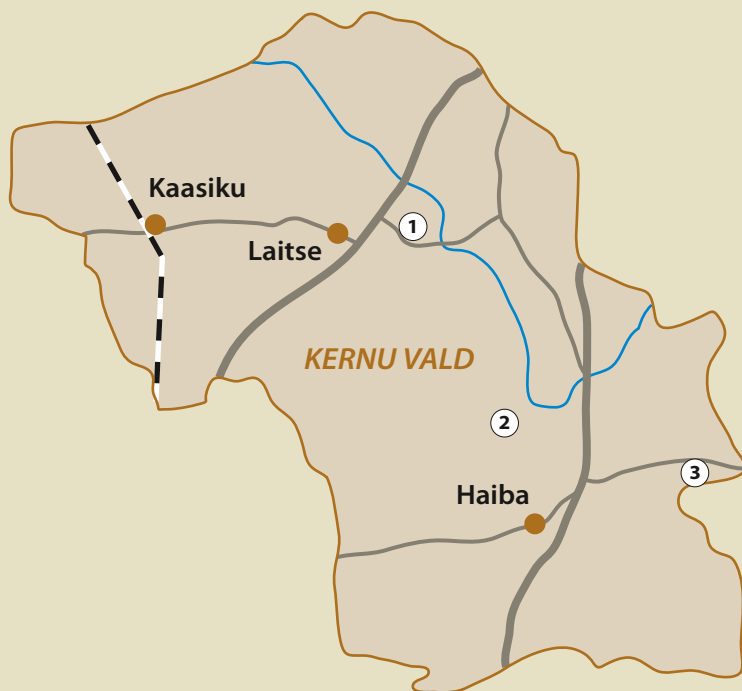

514918 / 6567760

295:VEV:001

- 1 Ruila mõisa moonakatemaja
mantelkorsten
- 2 Mõnuste paekarjäär
- 3 Hageri kirikla

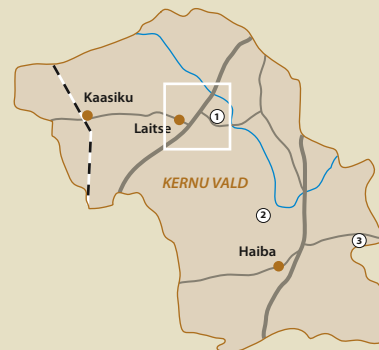
KERNU VALD

Kernu sai oma nime 1920. aastal. Vanasti oli valla nimeks Kirna-Kohatu ja ka mõis kandis Kirna nime. Eesti Vabariigi algaastatel korrastati kohanime registreid ja kuna ka Järvamaal oli Kirna mõis, siis sai Harjumaa Kirna nimeks Kernu. See on vana asustusega väike vald, mis paikneb nelja mõisa maadel. Vald on Tallinna lähedal tähtsate liiklemisteede (Pärnu maantee ja Haapsalu maantee) ääres. Kernu vallas inventeeriti 144 pärandkultuuri objekti, millest veidi üle veerandi moodustavad vanad talukohad.

RUILA MÕISA MOONAKATEMAJA MANTELKORSTEN

Ruila mõisa moonakatemaja mantelkorsten asub Liiva talu maadel. Arvatavalt 1860. aastatel ehitatud moonakatemajas elas neli mõisatöölise peret, kelle ühine keedukolle asus maja keskel roovialuses mantelkorstnas. Siin tehti süüa, pesti pesu ja soojendati vett. Majal oli õlgkatus ja rehealune. Pärast Vabadussõda said vennad Talkopid moonakatemaja juurde väikesed talukohad. Üks vendadest oli mõisas tunnustatud puussepp, ei hoolinud talupidamisest ning andis oma maatüki vennale. Nii tekkiski Liiva talu. Hakati ehitama uut elumaja, mis valmis 1938. aastal. Õuel on veel kaks vaatamisväärsust: ligi 200-aastane puulukuga ait ja sügav paekivivooderdusega kaev. Moonakatemaja jäi talus panipaigaks, rehealune tööriistakuuriks ja mantelkorstnaga roovialune suveköögi. Pärast sõda hakkas maja õlgkatus läbi laskma ning kukkus mõnes kohas sisse. Suurem osa hoonest lammutati, paekivimüüridesse ehitati väike saun ning mantelkorstnas kuumutati suvel vett ja pesti pesu. Peremees püüdis mantelkorstent säilitada, tihendas seda mördi ja kividega. 2007. aasta suvel ehitati mantelkorstnale korralik katus.

524272 / 6561742

297:MOM:001

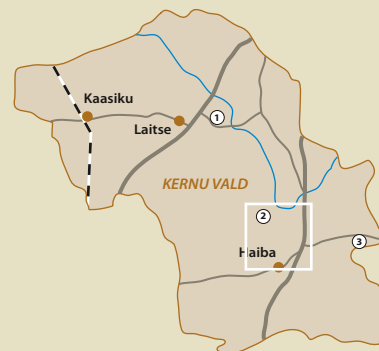
MÕNUSTE PAEKARJÄÄR

Kernu vallas on paekivi aluspõhi paljudes kohtades üsna maapinna lähedal. See võimaldas sajandeid paasi murda, seda nii ehituskiviks kui ka lubjapõletamiseks. Juba 16. sajandil on ürikutes märgitud, et enamus Harjumaa mõisatest on paekiviehitised. Kive kasutati ka taluhoonete, kõrtside ja postijaamade ehitamisel. Lubjapõletamine andis põllupidamisele lisateenistust.

Mõnuste küla Sepa talu kõrvalt hakkas Kirna mõis 1843. aastal suurtres kogustes paekivi murdma. Siinne dolomiitjas lubjakivi sobis hästi ehituskiviks. Kivikamakad veeti härgadega Tallinna sadamasse ja sealt laevaga Peterburi, kus kivi kasutati Neeva kanalite kindlustamisel, Iisaku kiriku alusmüüri rajamisel ning Talvepalee sise- ja välistöodes. Mõnuste paekivi kasutati ka Tallinna ehitistes ning Nissi kiriku lääneportaalis. Paemurru hiilgeajad olid aastatel 1843–1846, kui siin sai hooajati tööd kuni 300 inimest, kes olid tulnud nii ümbruskonnast kui ka kaugemalt. Parimad paekihid asuvad seitsme meetri sügavusel. Paemurd on ligi 200 m pikk ja 50 m lai. Suurest august läände jääb veel teinegi, kitsam ning lühem murru vagu.

Mõisamaade taludele müümise ajal jättis mõisnik 10 ha paekarjääriga Muru metsa (Muru mets) endale – maavara tuleb alles hoida. Eesti Vabariigi alguses sai sellest riigimets.

Perens, H. Paekivi Eesti ehituses II. 2004.

524989 / 6556085

297:PAM:002

HAGERI KIRIKLA

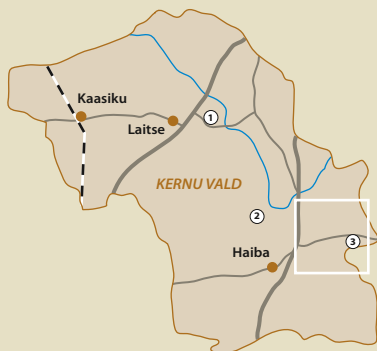
Adila ja Haiba mõis eraldasid 1500. aastatel pastor Locile Rootsivoori külla kumbki ühe adramaa igaveseks kasutamiseks. 1785. aastal valmis kirikumõisas uus paekivist härrastemaja, kuna eelmised olid maha põlenud. 1815. aastal ehitati selle juurde paekivist leerimaja ning 1887. aastal puust leerisaal, kus käis leeris ka Fr. R. Kreutzwald.

Kirikla ajalugu on huvipakkuv. 1792–1834 oli Hageri kirikus pastoriks Tartu Maarja koguduse õpetaja Ignati Mikhli poeg D. Fr. Ignatius. Tema ajal asus kiriklas poiste pansionaat, kus joonistamist õpetas oma altarimaalide ja portreede poolest tuntud sakslasest kunstnik C. S. Walther. Tema õpilasteks olid tulevased tuntud kunstnikud O. F. Ignatius ja G. A. Hippus, kes said hiljem kunstitihariduse Peterburis ning Lääne-Euroopas. 19. sajandi lõpus sai Hageris kirikuõpetajaks K. A. Thomson. Pärast tema surma aastal 1938 valis kogudus uueks õpetajaks tema poja, kes oli ka tubli põllumees. Thomsonite ajal peatus kiriklas mitmel korral Helsingi ülikooli botaanikaprofessor Kaarlo Linkola, kes uuris siinseid loometsi.

H. Malberg mäletab, et Hageri õpetaja ei lahkunud Teise maailmasõja algul Saksamaale, kuid läks 1941. aastal. Uueks õpetajaks sai kolumnist Enn Soosaare isa Albert Soosaar, kes asus esialgu elama kiriklasse,

hiljem Hagerisse köstrimajja. Tallinna märtsipommitamise ja põlemise järel 1944. a olid kiriklasse ajutiselt majutatud pealinnas kodu kaotanud inimesed. 1944. a sügisel asusid siia elama uusmaasaajate perekonnad. Leerimajas hakkas kolhooside asutamise algul elama täitevkomitee esimees. 1980. aastate lõpus läks hoone põlema. Härrastemaja eest ei hoolitsenud keegi, see lagunes ja tassiti laiali. Hageri kirikumõisast on säilinud kastelli tüüpi maakividest laudad, õuel olnud väikese silotorni alumine osa, mõisahooned keldrid, leerimaja paekivist seinad, mõisa õuepuud ning magasiidid kõrval kasvanud tamm.

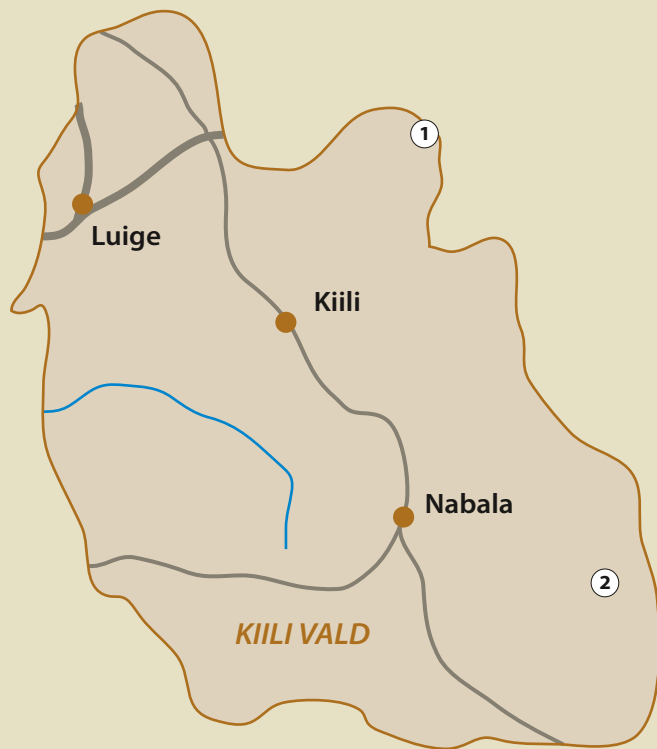
Thomson, K. A. Hageri kiriku juubelpäevaks. 1927.

531316 / 6555892

297:MOA:003

- 1 Peeter Suure merekindlus
- 2 Saarte talu

Kiili vald sai oma nime nõukogude ajal tekkinud kolhoosiasula järgi. Ajalooliselt on suurem osa vallast kuulunud Kurna valla alla. Kiili alevikule andis nime Veneküla Kiili talu, mis omas küla keskel lisaks taluhoonetele ka poodi ja veskit. Suure linna lähedus on kolhooside ajal maa elanikest tühjendanud, suurtootmine paljud talukohad kaotanud ning siia uued inimesed toonud. Põldudele on ehitatud tiheasustus ja vallakeskusest Kiilist võib peagi saada Tallinna eeslinn. Pärandkultuuri inventuuri käigus registreeriti siin 61 objekti.

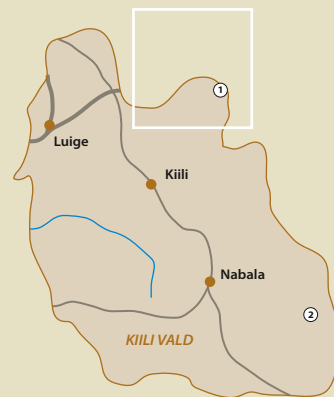

PEETER SUURE MEREKINDLUS

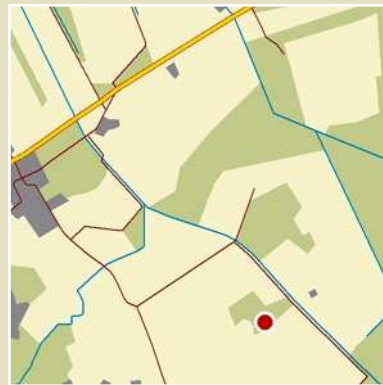
Peeter Suure merekindluse maapoolsed kaitseehitised ulatusid ka praeguse Kiili valla territooriumile. Mõisaküla kaitsepositsioon on alles veel praegugi. Künkalt oli hästi jälgitav lääne- ja lõunasuund. Kaevikud ja osa jooksukraave on nähtavad tänaseni.

Peeter Suure merekindlustusvöö rajati tsaar Nikolai II ajal, et sõja korral saaks lukustada pääsu Soome lahe kaudu Vene Impeeriumi pealinna Peterburi. Merekindlus pidi kerkima Soome lahe mõlemale kaldale, keskne koht oli ka Naissaarel. Kindlustuse detailprojekt valmis 1912. aastal. Õige pea sai selgeks, et kaitse on vajalik ka maa poolt. Maaliinide projekt kinnitati 29. jaanuaril 1913. aastal. Tööde käigus lükati maapoolset liini veelgi kaugemale sisemaale. Eesliin pidi tulema Veneküla aladele. Ehitusel said tööd nii ümbruskonna talumehed, kui ka sisse toodud venelased ja lätlased. Mitmed lätlased abiellusid siinsete tüdrukutega ning nende järeltulijaid elab Kiili vallas praegugi. Venekülasse oli kavas ehitada sõjaväelinnak. Kaitseehitised läksid kavandatud tunduvalt kallimaks – seda maaliinide laiendamise, varguste ja korruptsiooni tõttu. Projekti rahastamisel tekkisid raskused ning ehitustööde tempo aeglustus. Aastal 1914 algas Esimene maailmasõda ja sellele järgnes Venemaal revolutsioon. Suurehitus jäi lõpetamata. Kavandatud Sausti positsioon jäi suuremas osas välja ehitamata. Osa kaevikuid aeti kinni Eesti Vabariigi alguses, kuid neid on alles veel praegugi. Alles on ka laskemoonaladu Põldmäe talu ligidal.

Gustavson, H. Merekindlused Eestis 1913–1940. 1993.

549417 / 6577146

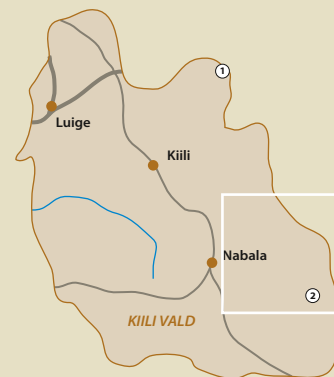

304:MIL:004

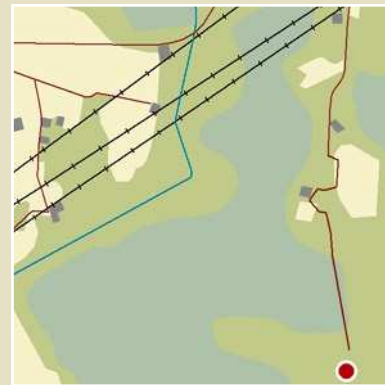
SAARTE TALU

Saarte raba põhjaosas väikesel Saarte mäel asus põline talukoht. Mägi iseenesest on lame, paar meetrit rabast kõrgem soosaar, mis kuulus Nabala mõisa Metsanurga küla alla. Põhiline väljapääs ja ühendustee oli Metsanurga küla kaudu Nabalasse ja Kautjala poole.

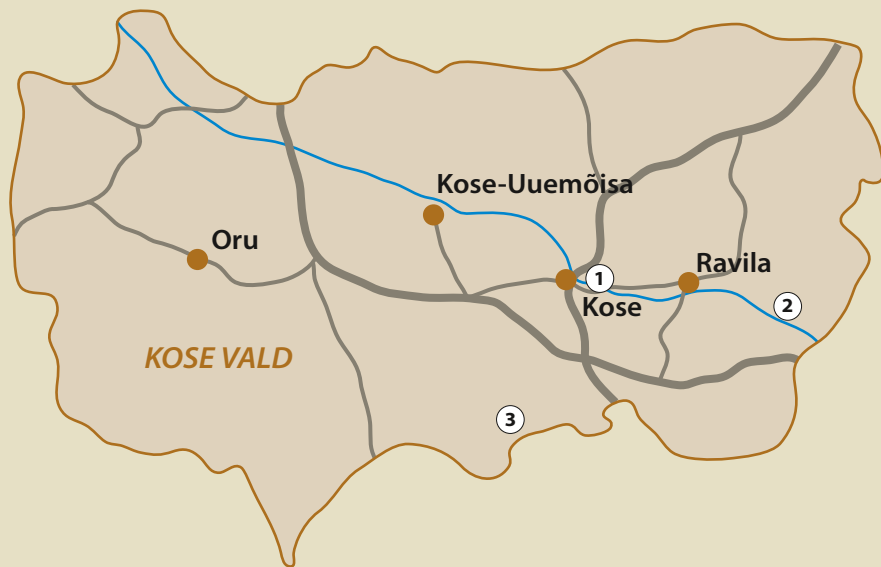
Soosaarest kagusse jäi teinegi talule kuulunud saareke ning peale selle kuulus talule ka soometsa ja -heinamaid. Äraelamise võimalused olid keskmised, sest maad olid sama head kui Metsanurga külas. Lõpuks tabas Saarte talu mujalgi soosaartel asunud talude saatuse – muust maailmast eraldatus ei võimaldanud ellu jääda. Metsanurga külasse ei ehitatud korralikku teed enne 1960. aastaid ja elekter toodi külasse alles 1980. aastate lõpus. Selleks ajaks oli Saarte talu juba tühi – inimesed lahkusid linna – näha on veel lauda müürid, kaev, keldriküngas ja elumaja madal vundamendinurk. Kevadeti öitseb kadunud elumaja ligidal rohkesti kollaseid nartsisse. P. Lillepruuli mälestuste järgi olevat venelased 1941. aastal lennukilt partisaane langevarjudega soosaarele sakslaste tagalasse alla visanud. Pärast sõda korraldasid pioneerid sinna mälestusmatkasid.

553033 / 6568891

1 Mägise talu elektrijaam

2 Sõmeru mõis

3 Raudsepa tuuleveski

KOSE VALD

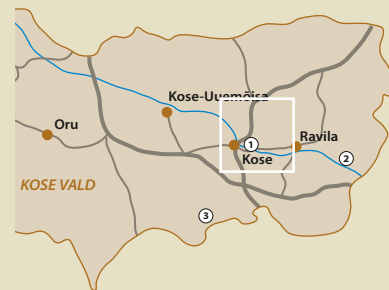
81

Kose vallas registreeriti 69 pärand-
kultuuri objekti. Rohkelt on kirjel-
datud vanu kohanimesid, samuti
ka jahindusega seotud paiku.

MÄGISE TALU ELEKTRIJAAM

Kose aleviku ligidal Vardja külas Pirita jõe kaldal paikneb Mägise talu. Helve Pikkoja mäletab, et 1938.–1939. aastail ehitas talu peremees Georg Väli Pirita jõe väikese elektrijaama. Vesiratta pealt käivitati alalisvoolu generaator, mis andis voolu pingeks 110 volti. Kuna Pirita jõe veevooluhulk oli piisav, siis tootis generaator elektrit pea aasta läbi. Elektrivoolu tarvitati põhiliselt valgustuseks. Talus oli kolm elektripirni. Mägise talust veeti elektriliin olemasoleva telefoniliini poste pidi ka 620 meetri kaugusel asuva Sikka metsavahikohani, kus elektrit kasutati samuti valgustuseks. Elektrit toodeti 1945. aastani, mil enamik Mägise pererahvast represseeriti. Tänapäeval on elektrijaamast näha veel betoonist veekanal ja osaliselt säilinud vesiratas.

568428 / 6561115

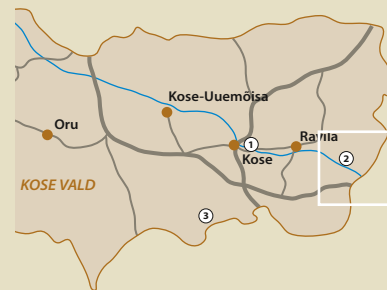
337:KEJ:001

SÕMERU MÕIS

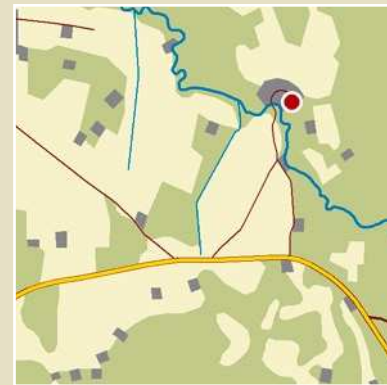
Sõmeru mõis (*Sommerhof*) asutati iseseisva üksusena arvatavasti 17. sajandi lõpul või 18. sajandi algul. Varem oli Pirita jõe kaldal asuvas mõisasüdames ajalooline veskikoht. Järgnevatel aastatel on Sõmeru mõisa ajalugu seotud peamiselt Ravila mõisaga, mille kõrvalmõis ta oli. Mõisa peahoone – keskse mantelkorstnaga puitehitis – rajati arvatavasti 18. sajandi lõpul või 19. sajandil.

Helve Pikkoja mäletab, et peale Vabadussõja lõppu anti mõis sõjast osavõtu eest Hugo Arbortammile. 1969. aastal müüs ta mõisa edasi Tallinnas asuvale Hans Pöögelmanni nimelisele elektroonikatehasele. Tehas kasutas mõisa oma töötajate vaba aja veetmise kohana. 1972. aasta jaanuaris hoone süttis ja põles maha. Uuesti üles ehitama seda ei hakatud.

Tänapäeval on mõisa peahoonest säilinud ainult mantelkorsten ning parempoolse majaosa (arvatavasti vana hoone juurdeehituse) telliskivimüüre.

572938 / 6560329

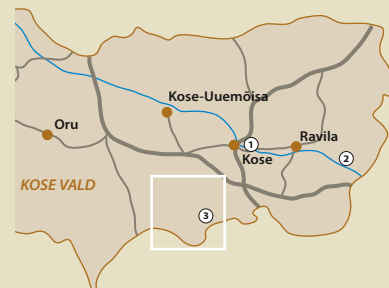

337:MOA:001

RAUDSEPA TUULEVESKI

1866. aastal ostis Jüri Eldermann Kose-Uuemõisa mõisnikult Karla külas asuva Raudsepa talu. Peale Põhjasõda oli Karla küllasse alles jäänud kaks maja, üks neist Raudsepa rehielamu. Talu juurde ehitas Jüri Eldermann tuuleveski. Tuuleveskis oli kõik, sealhulgas hammasrattad, tehtud puust. Hiljem ehitati veski ühte otsa ka saeveski, mis töötas samuti tuule jõul. Veskil käisid ka ümbruskonna elanikud. Veski töötas 1938.–1939. aastani. Hilisemal ajal oli seal jõuallikaks juba aurumasin. Ülo Roosnurm mäletab, et pärast Teist maailmasõda kasutati veskit küünina.

Jüri Eldermann oli Rootsi päritolu. Kose-Uuemõisa mõisnik olevat Rootsi mõisnikuga vahetuskaupa teinud ja oma jahikoera Jüri vanaisa vastu vahetanud. Vanaisa oli algul mõisas karukütiks olnud. Jüri olnud kuldsete kätega meistrimees, mida näitab ka veski ja saeveski ehitamine. Tema kohta liikus külas ütlus: „Raudsepa Jüri rautab saani, ise peab maailma plaani“.

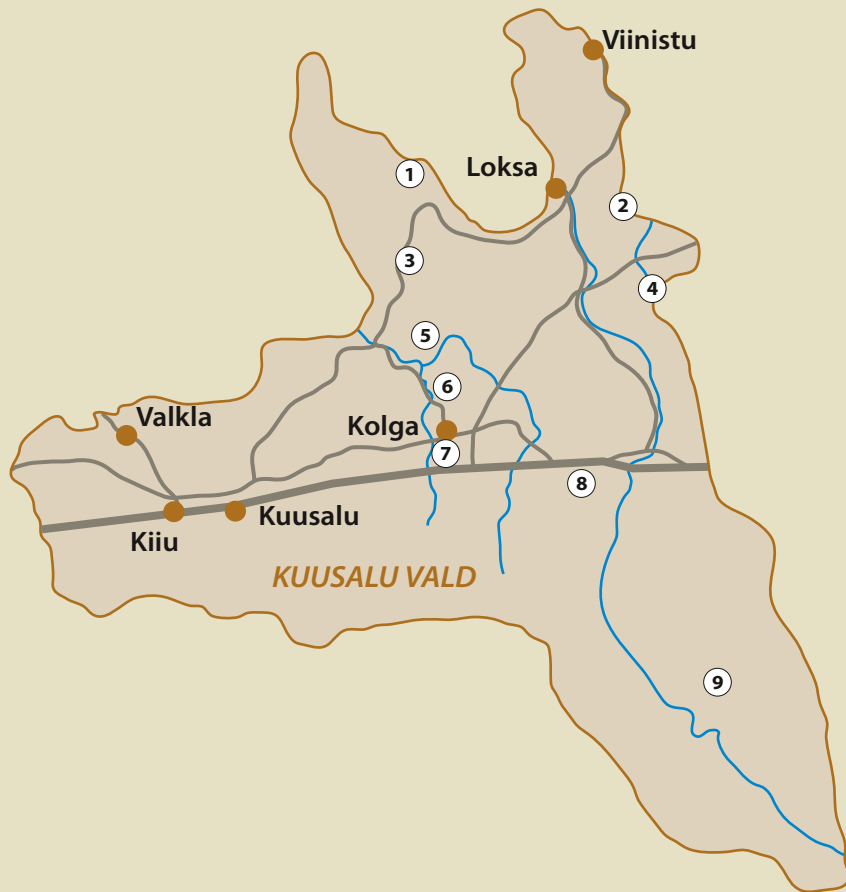

564861 / 6558610

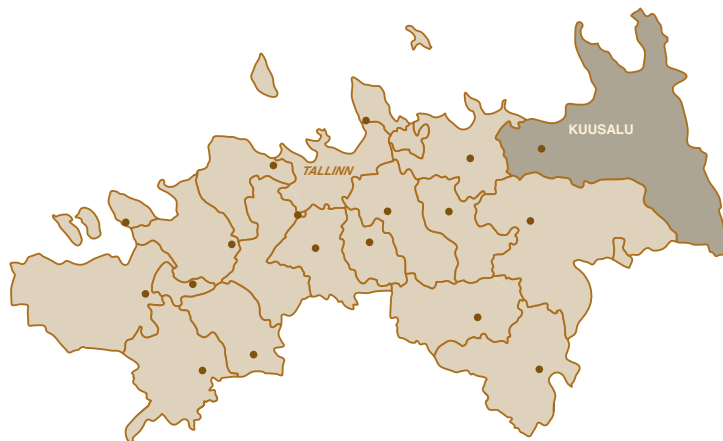
337:TUV:001

- 1 Virve küla „räimikud“
- 2 Telliseahjud Vihasoo Ristil
- 3 Piirituseveotee
- 4 Porksi metsavendade punker
- 5 Pudisoo metsavahi mälestusmänd
- 6 Kolga mõisa lubja- ja miiliahi
- 7 Männiku kõrts
- 8 Ojapera metsavahikoht
- 9 Pala mõis ja veski

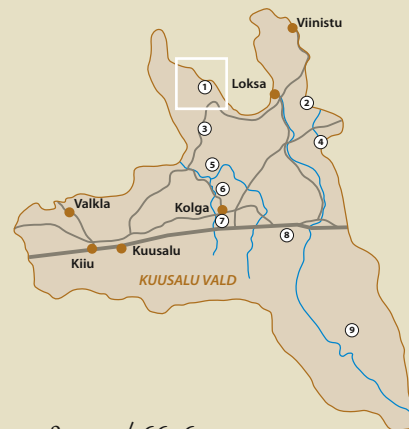
KUUSALU VALD

Kuusalu vald on Harjumaa suurim. Siin võeti arvele 172 pärandkultuuri objekti. Kuusalu valla arengut on tugevalt mõjutanud tsistertslaste poolt 13. sajandil rajatud Kolga mõis. Rohkelt registreeriti metsavahikordoneid ning vanu kohanimesid, samuti turbavõtukohti ja vesiveskeid.

VIRVE KÜLA „RÄIMIKUD”

Nimi „räimikud” tuleneb Põhja-Eesti murdes sõnadest raiesmik = raimik = räimik. Endised põllulapid asuvad Hara-Tapurla maantee ja Virve külast algava Majakivi õpperaja vahel. Tegemist on 1930. aastatel riigimetsast raie korras Virve küla taludele eraldatud põllumaadega. Maalapid olid aja jooksul erineva põllumajandusliku kasutusega – kartuli- ja viljapõldudest heinamaani. Nende suurus oli veerandi ning kahe ja poole hektari piires. Kuigi tegemist oli männile kasvuks sobiliku vähemviljaka alaga, leidis siin piisavalt viljakat pinnast, et kartulit ja vilja kasvatada. Mõne lapi lähedal on säilinud ka kartuliaugud. Põllulappe kasutati 1950. aastateni, siis nägi metsakorraldus ette nende metsastamise männiga. 1953. a tehti lappidele männikülvid, mis aga peagi kõrge rohukasvu ja vähese valguse tõttu hukkusid. Põllud uuenesid looduslikult peamiselt kuusega. Praegu on võimalik leida 5 põllulappi, sammaldunud maapinnal võib mõnes kohas märgata veel vagusid ja üksikut kiviaeda.

589702 / 6606502

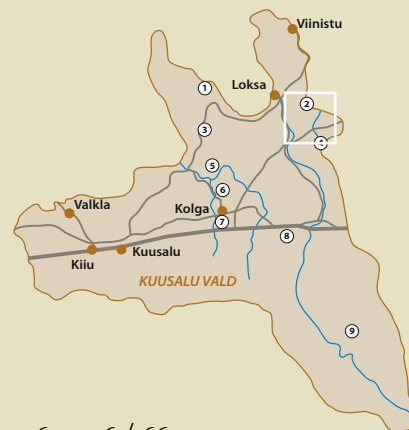
353:PUM:004

TELLISEAHJUD VIHASOO RISTIL

Vihasoo külas Risti talu maadel oli üks siitkandi viimastest tellisepõletuskohtadest. Koht asub Eru lahe ääres. Töö käis siin 1874. aastani, seni kuni Loksale rajati telliskivivabrik. Ristil oli kaks telliskivide põletamise ahju, savi kaevati 100–200 m kauguselt talu tagant metsast. Liiv veeti kohale hobustega. Ka savisegajat aeti ringi hobusega. Telliseid vormiti käsitsi. Telliste tootmisega tegeles keegi vene rahvusest mees oma perega.

Ristil tehtud tellistest olevat aastatel 1847-1853 ehitatud praegune Loksa kirik. Kivid veeti ehitusele läbi soiste karjamaade hobustega. Valmistoodangu kaugemale transportimiseks oli Eru lahe kaldale ehitatud 50–100 m pikkune paadisild. Tellised veeti hobustega sillale, mille ääres ootasid paadid. Siin laaditi tellised paatidesse, mis viisid need eemal ootavate purjekateni. Eru laht on väga madal, kuid laevad seisid Loobu jõe suudme lähedal, kus vesi oli neli meetrit sügav. Siin laaditi kivid veel kord ümber kaljastesse, jaaladesse ja poordingutesse, mis vedasid need sihtkohta.

Arulo, L. Telliskivide tootmisest Vihasool, Ristil. Käsikiri

353:SAT:001

PIIRITUSEVEOTEE

Kohaliku rahva seas Piirituseveoteeks kutsutud metsatee algas Kolga mõisa tagant Leedikõrvest, kulges mööda sooseljandikke loode suunas Hara rabasse, läks sealt üle sooserva, keeras lõpuks metsa ja tuli Kolga-Aabla küla piirimail Pudisoo-Leesi tee välja. See seitsme kilomeetri pikkune tee on mälestusmärk ulatuslikule salapiirituseveole Kolga lahe rannakülades 1920. aastatel.

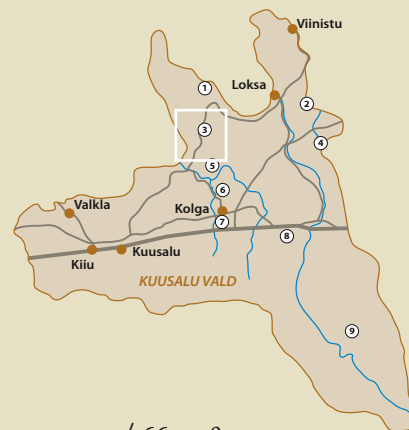
Rahvas räägib, et vedu käis mööda metsateid mõlemas suunas. Salakaupa viidi maa poole põhiliselt hobustega. Ree või vankri kahekordse põhja vahele paigutati 10-liitrised plekknõud. Maskeerimiseks pandi peale kalakoorem või soolasilgutünn. Vankri lookadeks ja reeaisteks kasutati seest õõnsaid metalltorusid, mis täideti piiritusega.

Oma teekonnal ületab Piirituseveotee Hiidlase kraavi – suurima kuivenduskraavi, mille kaevasid 1930. aastatel Hiiumaalt tulnud töömehed. Kolme ja poole kilomeetri pikkune kraav on aastakümneid olnud kohalikele metsameestele heaks orientiiriks.

Kolga-Aabla külas Kalda talus sündis ka kohalik „piiritusekuningas” Eduard Krönström, kes alustanud piirituse vedamist väikese paadiga. Temast sai mõne aasta pärast laevade ja majade omanik. 1931. aastal hukkus ta Viljandi lähedal autoõnnetuses. Autost lennanud välja suurem summa raha, mille tuul laiali viis ja mida kohalikud lapsed olevat püüdnud. Eduard Krönström puhkab Leesi surnuaial suurejoonelise hauakiviga perekonnarahulas.

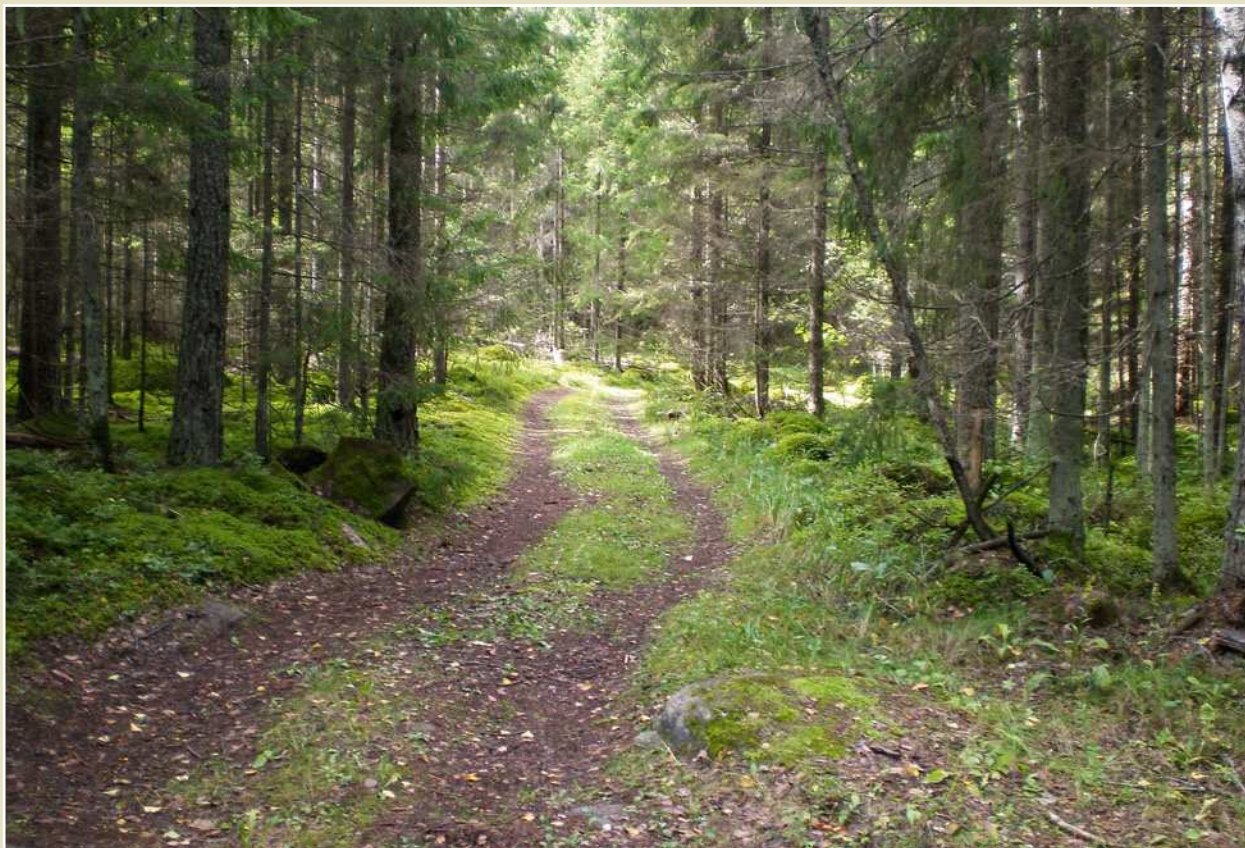
Arulo, L. Nii see olla võis... 1994.

Pullat, R. Salapiirituse vedu Eestist Soome 1919–1939. 1993.

590929 / 6602285

353:PIV:002

PORKSI METSAVENDADE PUNKER

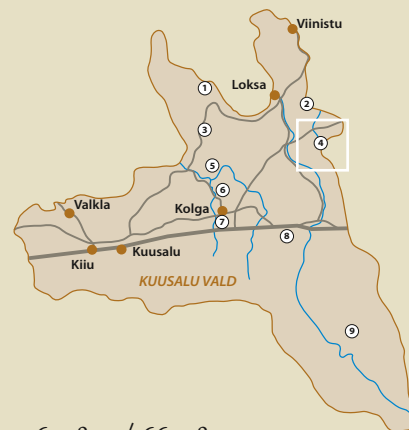
Metsavendade punker asub Loobu jõe kõrgel vasakul kaldal, Vihasoo külast ja Kotka-Ilumäe teeristist umbes kaks kilomeetrit lõuna pool. Jõe ääres asub endine Sillaotsa metsavahi heinamaa, kus on alles veel neli küüni. Heinamaa asub jõe kõrge kalda ja Porksi soo vahel.

Jaan Kruusvalli ja Villi Jahilo raamatus „Mets on vend” meenutab Joosep Ojala: „Meie esimene punker oli Porksi soo peal, olime seal kolme vennaga, õde elas Vihasoo veskil (oli möldri naine), tema kaudu oli side muude inimestega. Sinna, kus meie punker jõekaldas asus, sisenesime meie mööda ühte langenud puud, mis oli selle tarvis sinna pandud. Sillaotsa metsavaht (Kustav Ploompuu) teadis seda ja oli meiega ühes nõus.”

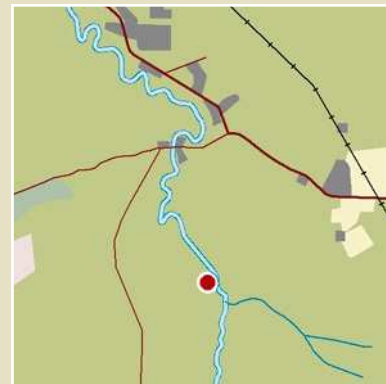
1945. a märtsis haarangu ajal läksid metsavennad üle jõe Joaveskile, keegi neid välja ei andnud, pigem püüti jälgi segada. Varjanud ennast kuu aega Suru kandis, mindi punkri juurde tagasi.

Joosep Ojala jätkab: „Üllatuseks – minu poolt eemale visatud vintpüss teatud kohas kuuse all oli alles ja punker puutumata. See oli meil seestpoolt vineeriga üle löödud. Saksa granaadid, need „kaikad”, olid riuli peal järgi.”

Joosep Ojala tuli sama aasta sügisel metsast välja ja hakkas kaluriks, küüditati aga kahe aasta pärast Siberisse.

601831 / 6600820

Kruusvall, J., Jahilo, V. Mets on vend. 2006.

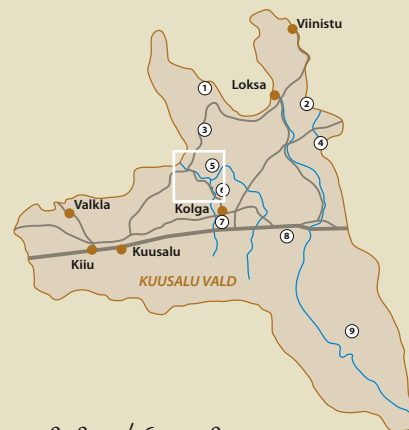

353:MVP:001

PUDISOO METSAVAHI MÄLESTUSMÄND

Mänd asub endise Kolga metstkonna territooriumil, Pudisoo küla ja Pudisoo-Hara tee vahelisel liivasel rabaseljandikul. Leo Laanetu mäletab, et 9. juunil 1956 juhtus selle männi all järgmine õnnetus. Oli laupäeva õhtu ja metsavaht Heino Looke otsustas minna hobuse ja vankriga mööda seljandikku tulekahjukohta üle vaatama. Tagasiteel võttis ta vankrile veel raiejäätmeid. Algas äike. Kui metsavaht oli männi alla jõudnud, tabas välk puud, ühtlasi ka metsavahti ja tema hobust, kes mõlemad hukkusid. Looke lapseootel abikaasa tuli öö hakul oma meest otsima ning avastas juhtunu. Kohaletulnud metsamehed imestasid, et metsavaht oli saanud löögi umbes kahe meetri kaugusel puust, hobune aga oli ligi 5–6 m eespool. Männi alla pandi ristiga mälestuskivi.

Ümbritsevale alale on 1958. aastal peale lageraiet külvatud männik, tabamuse saanud puu jäeti kasvama. Mänd on umbes 170 aastat vana ja alles paar aastat tagasi hakkas ladvast kuivama.

353:RIP:001

KOLGA MÕISA LUBJA- JA MIILIAHI

Kolga mõisa lubjaahi asub mõisa keskuses Ulliallika-Tagavälja teeristis ja on nüüdseks võssa kasvanud. Paekivist ahju telliskivivooderdus on varisenud ning ümbritsevale alale on prahti veetud. Tegemist on endisesse paemurdu ehitatud lubjaahjuga, mille läbimõõt on umbes kümme ja kõrgus kolm meetrit. Lubjaahi oli kasutusel kuni 20. sajandi alguseni.

50 m kaugusel lubjaahjust asus ka miiliahi, mis on praeguseks samuti lagunenud ja prügiga täidetud. Siin miiliti sepasütt. Seestpoolt tellistega vooderdatud ümmarguse paekivist ahju võlvid on sisse langenud. Ahju pandi „mitu sülda arssinapikkusi halge”, kütmine kestis nädalapäevad. Kõrvalproduktidena saadi tärpentiini ja tõrva. Ahju kasutamine lõppes Esimese maailmasõja ajal.

Paestest põldudest ümbritsetud Kolga mõisa jaoks oli oluline, et kogu ehitusmaterjali sai kätte ühest kohast: lähestikku asusid paemurd, lubjaahi ning umbes kilomeetri kaugusel ka liivavõtukoht. Paasi murti puukangide ja -kiiludega, kasutati pealmisi, õhukesi paekihte. Võssakasvanud paemurdu on ka põllukive veetud.

591556 / 6596218

Odres, L. Kolga mõis. 1977. Käsikiri.

353:LUA:001

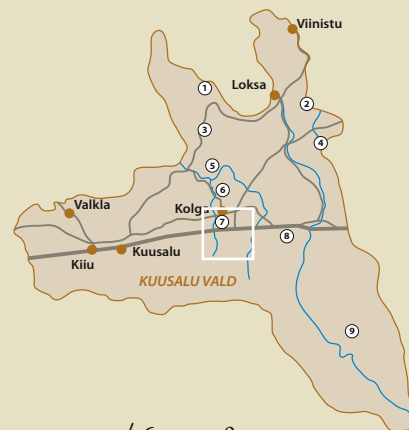
MÄNNIKU KÕRTS

Männiku kõrts asus Vana-Narva maantee ääres, umbes 500 meetrit Kolga teeristist lääne poole, ilusa männimetsa kõrval. Kõrtsi mainiti esmakordselt 19. sajandi esimesel poolel. Männiku oli suur, paljude kõrvalhoonetega (laut, tall, kelder, meierei) kohaliku tähtsusega kõrts, mis tegutses ka Teise maailmasõja järel. Kõrtsihoone, milles oli olnud ka kauplus, lagunes pärast sõda. Oma osa oli selles tulekahjul. Kiviosad veeti Hara sadama muuli täiteks. 1960. aastate algul istutas metskond koos koolilastega kõrtsi varemetele seedermande.

Männiku kõrts asus mitme tähtsa tee sõlmpunktis – kõrtsist oli kolm kilomeetrit Kolga mõisa, kilomeetri kaugusel paiknes Kolga metskond, mille asukoht on praegu äratuntav lehise-kuuse heki järgi. 1920. aastal alustati kõrtsi lähistelt laevaehituspuude varumist Eesti ühe kaunima purjeka Tormilind jaoks. Kõrtsi juurde toodi prusside ja plankude saagimiseks aurujõul töötav saeraam, materjal viidi talvel reetega Hara randa Haaginale, kus laev valmis ehitati.

Männiku kõrtsi vahetus läheduses oli Männiku metsavahikordon, mis põles juba enne Teist maailmasõda, praegu on sellest järel vaid kuusehekk. 1944. a septembris Nõukogude vägede sissetungi ajal said kaks metsavahti metskonna põgenevalt juhtkonnalt hüvastijätuks viinalaadungi, millega nad venelastele kõrtsi ees vahele jäid ja seetõttu pikki tunde kõrtsi keldris pidid veetma. Männiku oja ääres vanal käänulisel maanteeosal on näha veel vana maanteevilla varemeid.

Sandström, H. Lahemaa randlased. 1996.

591151 / 6594128

353:KOR:004

OJAPERA METSAVAHIKOHT

Ojapera (Ojapära) oli põline Kolga metskonna metsavahikoht, mis asub praeguse Põhja-Kõrvemaa kaitseala piiril ilusate marja- ja seenemetsade keskel. Nime on koht saanud lähedal asuva ojakese järgi. Aivo Meigase mälestuste järgi tuli 1920. aastal, kui moodustati Kolga metskond, endisest mõisa metskonnast riigi teenistusse metsavahiks Johannes Meigas. 1928. a võttis teatepulga üle tema poeg Joosep Meigas, kes oli metsavahiks kuni 1961. aastani, elades üle mitmed riigikorrad ja tegutsedes lõpus polügooni metsavahina. Kui 1941. aastal varjasid ennast sealsetes metsades metsavennad-lendurid, olid kohalikud metsavahid, teiste hulgas ka Joosep Meigas, neile abiks. Metsavendadele pandi kindlaksmääratud kohtadesse toitu. Saksa ajal oli Joosep Meigas abiks haarangu tagajärjel surma saanud lenduritele mälestuskivi paigaldamisel.

Ojaperal asunud hoonetest on praegu alles 1920. aastatel ehitatud uus elumaja, kõrvalhoonetest rehetuba, mille külge ehitati hiljem küün ja laut. Karjamaad oli vähe, lapsed karjatasid loomi metsas. Rasked sõjajärgsed aastad elati üle seeni ja marju korjates ning neid Tallinna turul müües. Praegu elaniketa hooned lagunevad.

597840 / 6591326

353:VKK:006

PALA MÕIS JA VESKI

Esimene teade Pala kohta pärineb 1394. aastast. 16. sajandist on üksikuid teateid Pala metsadest ja metsaraiest. Sajandi lõpul kuulus nelja adramaa ja ühe veskiga küla Vohnja mõisale. Alles 1644. aastal on ürikutes juttu Pala mõisnik Christian Strahl(en)bornist, kes oli hiljem Tallinna bürgermeister. Aastal 1734 läks mõis Otto Wilhelm Ditmari omandusse, 18. saj lõpul ja 19. saj algul käis mõis käest kätte, 1816. a omandas selle Reh binderite aadliperekond, kellele kuulus ka Udriku mõis. Aastatel 1852–1878 oli mõis Carl Gothard Reh binderi omand, kes sai vennaga liisku heites nii Pala kui ka Neeruti mõisa isalt päranduseks. Neil kahel mõisal oli ühine metsnik, kes kirjade järgi elas Palal. 20. sajandi algul ühendatud Udriku-Pala mõisa pidas Heinrich Reh binder kuni Vabadussõjale järgnenud maareformini.

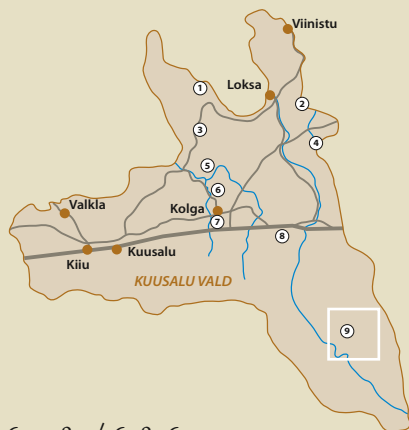
Kuna mõisnik kohapeal ei elanud, puudus Pala mõisal härrastemaja, olemas oli puidust valitsejamaja, mida ümbritsesid majandushooned – laut, tall ja meierei. Mõisas peeti friisi tõugu karja. Hiljem elasid mõisa valitsejamajas nii Tapa metskonna metsnik kui metsavaht, keldrisse ehitati saun. 1953. aastal lammutati mõis ja teised Pala küla hooned seoses õppepolügooni rajamisega Nõukogude armeele. Tänapäeval kasutab Eesti Kaitseväge ala laskepolügoonina. Kunagise mõisa asukohast annab märku majesteetlik kuusehekk tee ääres ja võimsad põlistammed koos nulgude ja

lehisega.

Pala veski asus umbes pool kilomeetrit mõisast edelas. Veski töötas Pala ojal kuni polügooni rajamiseni. Palal oli jahuveski koos saeveskiga, mille sisseseade juurde kuulus ka hõõvelmasin. Legendaarne mölder Villem Aavakivi oli samas veskis töötades kaotanud oma labakäed ja tegi kõike vaid käeköntide abil.

Tänapäeval on veski asukohas näha veel kinnikasvanud paisjärv, kanal ja nõukogude okupatsiooni ajal veskihoonele ehitatud sauna jäänuseid.

Tammik, R. Kadrina kihelkond läbi aegade. 2005.

605181 / 6581677

353:VKK:o16

- 1 Paunküla raba turbavõtuala
- 2 Nelja ristiga piirikivi
- 3 Metsavenna punker
- 4 Mahtra-Kirivalla talitee

KÕUE VALD

Kõue vald paikneb osalt Kõrvemaal, osalt aga Põhja-Eesti nõrgalt lainjal lavamaal. Ajalooürikutest selgub, et 1891. aastal alustas tegevust Kõu vald, valla varasemad nimed on olnud ka Aleksandri ja Triigi. Kolmandiku Kõue vallas registreeritud objektidest moodustavad põlised talukohad, arvele võeti ka mitmeid taliteid ja turbavõtukohti. Kokku inventeeriti 92 objekti.

PAUNKÜLA RABA TURBAVÕTUALA

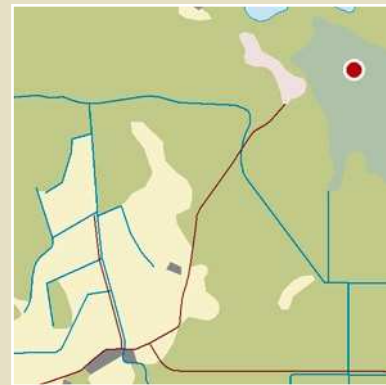
Eestimaal hakati turvast suuremas ulatuses tootma 18. sajandi lõpul, kui hoogne viinapõletamine tekitas mitmel pool küttenappust. Turvast kasutati sageli ka laudas loomadele allapanuks. Normiks oli kujunenud kuupsüld (süld ~2 m) turvast lehma kohta aastas. Talumees lõi kas oma tarbeks turvast lähimast rabaservast. Selliseid kohti meenutavad raba-servadesse kaevatud juhuslikud kraavid ja turbavõtuaugud. 1930. aastate algul oli Eestis üle 900 turbaühistu. Et turba kättesaamise esmaseks vahendiks oli labidas, siis kutsuti ühistuid ka „labidaühistuteks”. Lõigatud turbapätsid kuivatati suvel ja veeti talvel hobustega välja. Juba eelmise sajandi algupoolel võeti labidatöö kõrval kasutusele bagertehnoloogia. Lintkoppa meenutav bager töötles korraka läbi paari meetri paksuse turbakihi. Sellise kaevandamistehnoloogia tagajärjel tekkisid kuni poole kilomeetri pikkused ja mõnesaja meetri laiused karjäärid. Taolise turbatootmismeetodi järgi võibki leida Paunküla raba turbavõtualalt. Praeguseks on Paunküla turbarabas ja ka lähiümbruse ülejäänud rabades turbatootmine lõpetatud ja tulemuseks on jääksoo, mis tasapisi metsastub.

Valk, U. (koost.). Eesti sood. 1988.

Ilomets, M. Mis saab jääksoodest? – Eesti Loodus, 6. 2001.

572851 / 6556362

363:TVK:005

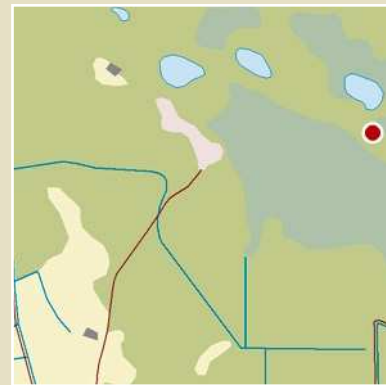
NELJA RISTIGA PIIRIKIVI

Kohati katuseharjana teraval Paunküla vallseljakul leidub ruumi vaid kitsale teerajale. Seal on säilinud hulgaliselt piirikive. Üks kividest, mille sisse on raiutud neli risti, märgib mõisapiiride ristumise kohta. Siin said kokku ajalooliselt Harjumaa Kose kihelkonna kolme mõisa Paunküla (Paunküll), Ravila (Meks) ja Ojasoo (Vana-Harmi) piirid. Paunküla mõisa kohta on esimesi teateid aastast 1493. Esimesel Eesti Vabariigi ajal asus mõisahoones Triigi metskonna kontor. Ravila mõisa mainitakse esmakordselt aastal 1469 ja Ojasoo mõisa aastal 1417.

Piir kulges mööda vallseljaku osa, mida kutsutakse Pikkmäeks. Vallseljaku lõik algab Mustjärve kohalt ja kulgeb Lindjärveni välja. Tegemist on looduslikult silmapaistvalt kauni piirkonnaga, kus kõrged seljandikud vahelduvad rabamaastike ja -järvedega.

573529 / 6556380

Mägi, R. Paunküla ümbrus puhkemaastikuna. 1973. Diplomitöö. Käsikiri.

363:KIV:001

METSAVENNA PUNKER

Kõue valla metsades ja soodes on Teise maailmasõja ajal ja ka pärast sõja lõppu hulgaliselt verd valatud. Märke hauatähistest ja punkrikohadest võib leida praegugi. Nii on Käpa järve ääres vanas männikus ristipuu ja malmrist. Kes sinna maetud on ja millistel asjaoludel, ei ole selgunud. Ühe punkrikoha ja hauatähiste kohta on Jõenurme talu perenaise Liida Selbergi mälestuste järgi teada järgmist.

Ludvig Kivilo (Kiviloo) oli Andrekse talu peremees. Saksa ajal oli Ludvig Ardu Omakaitse ülem. Nõukogude okupatsiooni saabudes kuulutati Andrekse talu kulaklikuks majapidamiseks. Ludvigi naine Alma tõsteti koos kahe lapsega talust välja. Mees ise pidi end metsas varjama. Metsavaht Herbert Kretti mälestuste järgi hukkus Ludvig Kivilo haarangu käigus, kui punkrisse visatud käsigranaat lõhkes. Punker jäigi tema hauaks. Traagiline sündmus leidis aset 4. novembril 1945. aastal. Ardu kaitseliitlaste ettevõtmisel toimus 1990. aastate keskel haua (punkrikoha) tseremoniaalne õnnistamine, mille käigus Ludvig Kivilo hukkumiskohta tähistati ristiga.

Tema vend August Kivilo, kes oli Triigi metskonna metsnik, sattus Pikkmäe lähedal venelaste seatud miinile ja hukkus 1941. aasta sõjasuvel.

579958 / 6556445

Eesti metsavennad <http://www.laidoner.ee/projektid/5/>

363:MVP:001

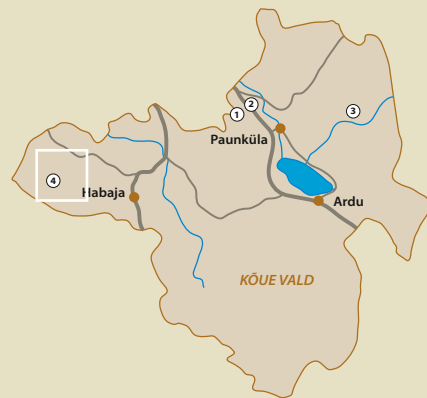
MAHTRA-KIRIVALLA TALITEE

Mahtra-Kirivalla talitee kulges Mahtra külast Puna talikõrtsini, kus oli ühtlasi taliteede ristumiskoht. Sealt pööras üks tee haru Kuimetsa suunas ja teine üle lageda Suuressoo Kirivalla poole. Keset sood on üks väiksem männitukk, kus oli järgmine teede ristumiskoht. Üks teedest pööras Pärnamäe talu suunas, teine lõunasse Kivisilla talu poole. Otsetee viis Seljamäe taluni, mida tunti samuti talikõrtsina.

Taliteid pidi sõideti enamasti laadale ja veeti ka laadakaupa. Suuremad lähiumbruse laadad olid Raplas, Paines ja Kuivajõel. Kirivallast sõideti üle talitee Juuru ja sealt edasi Rapla laadale. Rapla laadalt osteti näiteks kuulsaid kohalike meistrite valmistatud hobuvankreid ja saane.

Tähtsamaks kaubaks, mida regedega mööda taliteid veeti, oli lina. Laada jaoks seoti lina leisikate kaupapuntidesse. Leisikas kaalus 20 naela (umbes 8 kg). Laadadel ostsid linakaupmehed lina kokku ja viisid Pärnusse, kus see laeva peale pandi. Juuru laad, kuhu taliteed pidi käidi, toimus detsembri esimesel poolel. Juurus oli jahuveski, mis töötas aurukatlagas. Talvel käidi Kirivallast üle soo Juuru veski jahu jahvatamas. Seal oli ka villaveski. Mööda taliteed aeti nuumhärgi laadale, koju aga laadalt ostetud kariloomi. Talitee Punakõrtsi poolne osa oli väga vesine, suvel oli see jalgse vaevalt läbitav.

Taliteed ümbritsevasse sohu loobiti 1941. aastal lennukitelt Leithammeli meeste (põhiliselt eesti sõjaväelastest koosnev metsavendade rühm) sõjaväerühm. Konteiner soome „konedega“ (püstolkuulipildujatega) leiti üles, kuid teine konteiner padrunitega kukkus otse rabalaukasse ja sinna ta jäigi, mäletab Kirivalla küla Mikkuri talu peremees Erich Tamm (sündinud 1912).

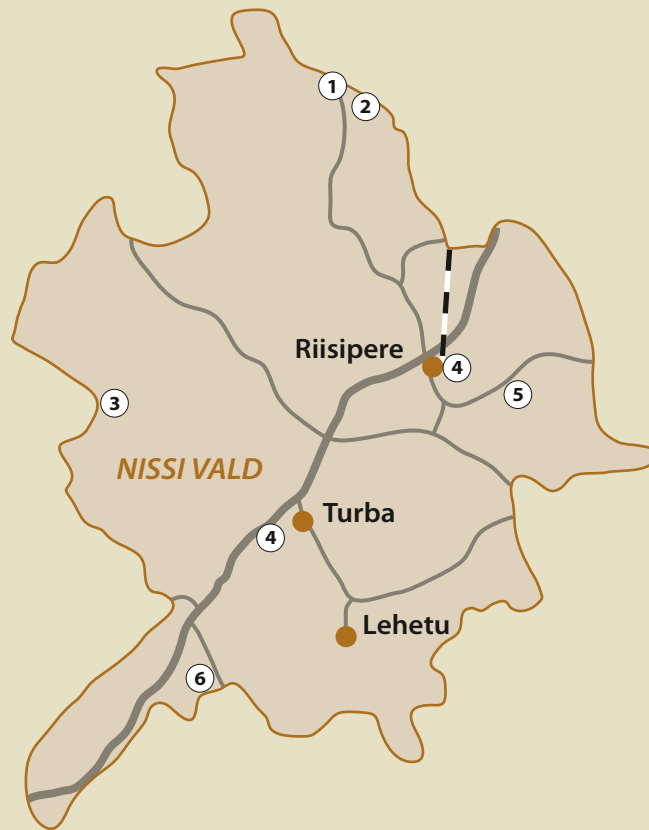

562216 / 6552886

363:TAT:006

- 1 Sepu vesiveski
- 2 Munalaskme mõisa
lubjapõletusahi
- 3 Pisuksenõmme tee
- 4 Raudteesillad ja veetorn
- 5 Kolju kuristik
- 6 Virutamme tuuleveski

NISSI VALD

119

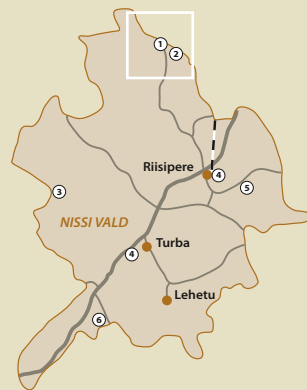
Nissi vallas võeti arvele ja kirjeldati 143
pärandkultuuri objekti, kõige rohkem
vanu talukohti ja kohanimesid.

SEPU VESIVESKI

Madila külast algav Munalaskme oja, mis kasvab üle Vasalemma jõeks, on Nissi kihelkonnas ära toitnud kaks suurt mõisa vesiveskit. Neist esimene asus Riisipere mõisa juures. Vesiveski töötas veel pärast Teist maailmasõda ja olla väga head leivajahu jahvatanud. Tänapäevaks meenutab veskit kivikuhil jõekaldal.

Teine vesiveski asus Sepu külas. Sepu vesiveski oli Munalaskme mõisniku omand. Veski ehitati ilmselt perekond von Hueckide ajal, kellele mõis kuulus alates 1805. aastast kuni mõisate võõrandamiseni. 1938. aastal ostis poolakas Vladislav Bortkevits Eesti Vabariigilt Sepu veski. Ta oli rahva mälu järgi tehnikahuviline mees. Bortkevits ehitas vanast veskist ülesvoolu veel teisegi, väiksema vesiveski, millega talunikele loomajahu jahvatas. Mäletatakse, et turbiini olevat ta ise oma kätega kokku pannud.

514360 / 6562454

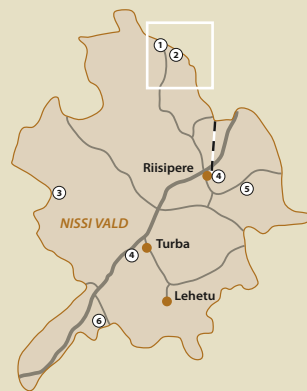

518:VEV:001

MUNALASKME MÕISA LUBJAPÕLETUSAHI

Munalaskme mõisale kuulus palju tootmishooneid, nende korrashoidmiseks oli mõisal oma tellisevabrik ja lubjapõletusahi. Tellisevabrik asus mõisast 600 meetrit läänes jõekaldal ja oli 1850. aastal ühtlasi esimene drenaazitorude valmistaja Eestis.

Munalaskme mõisa lubjapõletusahi paikneb Kotka talu metsamaal mõisasüdamest ligi kilomeetri kaugusel. Ahi on olnud pealt lahtine ja suurte maakividega vooderdatud. Läheduses asub ka paemurd. Lubjakivi on murtud paaril hektaril kahel pool maanteed, tänapäeval katab ala männimets. Nissi vallas on lubjapõletusahjud olnud ka Nurme ja Riisipere mõisate juures. Tänapäevaks on need hävinenud. Suurimad lubjaahjud asusid Riisiperes Lubjaaugu mäel.

515170 / 6561491

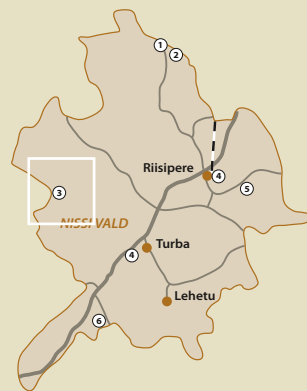
518:LUA:001

PISUKSENÕMME TEE

Praegust Valgejärve matkarada ümbritsevaid metsi on Riisipere mõis kasutanud sajandeid. Oluline tee metsas liikumiseks ja puidu mõisa toomiseks oli Pisuksenõmme tee. Nimi on seotud Rukkimägedes asuvate nõmmemetsadega. Endisaegne teedevõrk kajastub ühel Nissi kihelkonna vanemal säilinud kaardil Riigiarhiivis – Vana-Riisipere mõisa kaart on pärit 17. sajandi II poolest. Kolmesaja aasta vanune metsatee kulgeb mööda Selgküla vallseljakut läbi rabadevahelise kõrgema metsaosa ja liivamägede kuni Lintsi metsavahitaluni. Seoses Tallinn-Haapsalu raudtee rajamisega on Pisuksenõmme teed kasutatud metsamaterjali veoks Ellamaa raudteejaama.

Pisuksenõmme tee kulges mööda kahest mõisa metsavahitalust. Praeguseks on Tori ja Leesa metsavahimajad hävinenud. Tori metsavahikoha järgi kutsutakse kirdes asuvat raba rahvasuus Toripõhja rabaks. Rabast leiame endise kaheharulise talitee, mille üks haru ühendas Selgküla Tori metsavahimajaga ja teine kulges üle raba liivamägedesse ning ühendas Selgküla ja Lintsi metsavahitalu. Talitee oli kasutusel veel 20. sajandi algupoolel, mil käidi hobuveokiga veskil ning veeti talviti puid ja heinu. 1960. aastatel kasutasid metskonnad taliteed metsamaterjalide väljaveoks hobusega.

EAA.1.2.C-IV-92

508114 / 6551007

518:MET:001

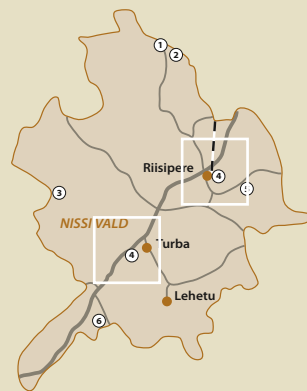
RAUDTEESILLAD JA VEETORN

Keila-Haapsalu raudtee avati ametlikult novembris 1905. Esialgu tegi rong siinmail peatuse vaid Riisipere jaamas. 1917. aastast peatus rong Ellamaal ning 1920. aastal lisandus turbatööstuse tööliste jaoks Sooniste teivasaam, mis aastaid hiljem sai nimeks Turba.

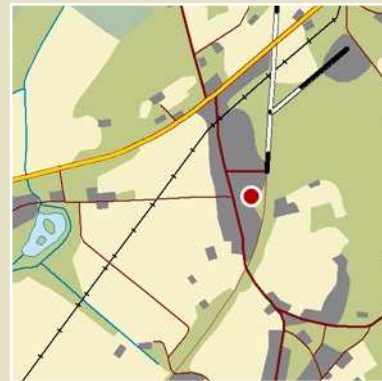
Riisipere raudteejaamas said auruvedurid vett võtta. Selle jaoks ehitati veetorn juba 1904. aastal, mil Riisipere oli Tallinnast saabuvatele rongidele lõpp-peatuseks. Veetõusme allika juurde ehitati pumbajaam, vesi juhiti mööda torusid pooleteise kilomeetri kaugusele raudteejaama veetorni, mille kaudu täideti auruveduri tender vajaliku veega.

Veetorn kaotas oma tähtsuse 1938. aastal, mil Tallinna ja Haapsalu vahel hakkasid sõitma moodsamad vedurid, mida täideti veega vaid Tallinnas ja Haapsalus. Veetorni kasutati veel kümnekond aastat tagasi Riisipere aleviku veega varustamisel.

Riisipere ja Risti vahelisel raudteelõigul asub viis suuremat raudkivist silda: teisel, üheksandal, neljateistkümnendal, viieteistkümnendal ja seitsmeteistkümnendal kilomeetril. Läänemaa ja Harjumaa piiril läheb raudtee alt läbi kuivenduskraav, mis kannab rahvasuus nime Krahvi kraav. Kanali olevat juba enne raudtee valmimist kaevata lasknud Koluvere krahv, kes seda mööda oma valdustest palke parvetas. Praegu kulgeb mööda endist raudteetammi Läänemaa Tervisetee nime kandev jalgrattatee.

517793 / 6553303

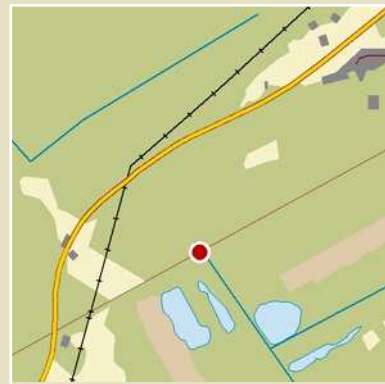

518:RTR:006

512118 / 6547709

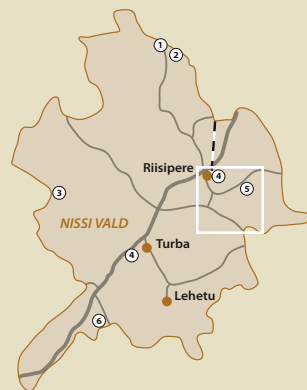

518:RTR:008

KOLJU KURISTIK

Nissi vallas on mitmeid karstialasid. Seetõttu kajastuvad rahvapärimestes müstilised maa-alused jõed ja raviallikad. Ürjaste külas asuvat 3–4 meetri sügavust karstiala kutsutakse Kolju kuristikuks. Siit olevat Kolju talu lehm veekeerisega alla läinud. Rahvasuu räägib, et lehm olla kurisusse kukkunud ning lehmakell hiljem Nissi kiriku tagant Veetõusme allikast välja tulnud. Kolju kuristikust algav maa-alune salajõgi minevat kiriku alt läbi. Tihti olevat kiriku all veekohinat ja hanekaginat kosta olnud. Kord kuulnud rahvas jutluse ajal koguni lehma ammumist.

Räägitakse, et Viidiauk Odulemma külas on samuti Kolju kuristikuga maa-aluse jõe kaudu ühenduses.

519767 / 6552780

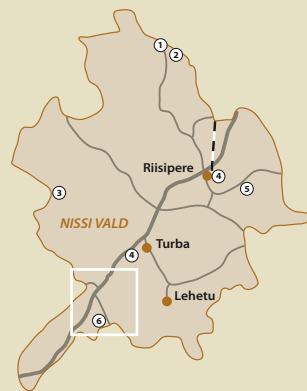

518:PUM:001

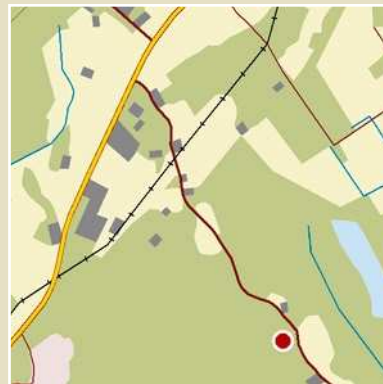
VIRUTAMME TUULEVESKI

Hollandi tüüpi tuuleveski on arvatavasti ehitatud 19. sajandi lõpul, mil Sooniste mõis kuulus Mohrenschiltdide perekonnale. 1907. aastal pantis Jaan Hannese poeg Hanspeter Virotamme Jüri ja Veski talu Vene Talurahva Põllupangale. Laen sai makstud ja pärast vana peremehe surma on talu kuulunud Jaan Hanspeteri pärijatele.

Praegu asub veski metsas, kuid varasematel aegadel on siin olnud tuuliku tiibade jaoks küllalt avarust. Millal veski viimati töötas, ei mäleta ka küla vanimad elanikud. Tänapäeval on veski sisemuses hästi säilinud puidust hammasrattad koos emapuuga.

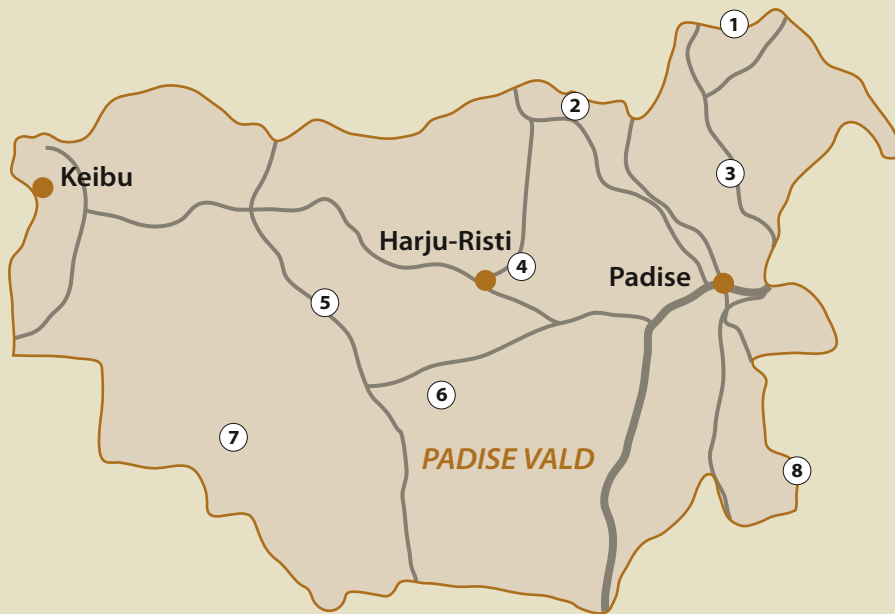

511100 / 6543890

518:TUV:001

- 1 Jõesuu veski
- 2 Kurkse karjamõis ja park
- 3 Keldrite mägi
- 4 Risti kihelkonnakool ja õigeuskirik
- 5 Simisalu mägi
- 6 Saueaugu talu suveköök
- 7 Vedama kõrtsi ase ja kelder
- 8 Surnumägi

PADISE VALD

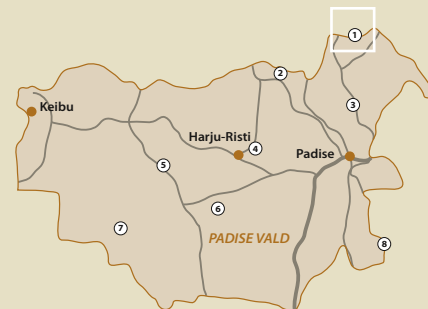
Padisel asub keskmisest rauaajast pärinev linnamägi, mida on seostatud Kloostri jõe suudmes asunud sadamaga. 14. sajandil saabusid siia tsistertslastest mungad, kes rajasid Padise kloostri ja hilisemad kihelkondade sümbolid – kirikud Harju-Madisel ja Harju-Ristil. Siinne pärandkultuur on mitmekesine: rohkelt leidub vanu kohanimesid, tuuleveskeid, vanu koolihooneid, kõrtse ning mõisaaegseid tootmishooneid. Kokku inventeeriti 204 objekti.

JÕESUU VESKI

Harju-Madise kihelkonna piires paiknes Vasalemma jõel vanasti seitse vesiveskit. Jõesuu veski oli neist viimane enne jõe merre suubumist. Jõesuu veski peremees Hendrikson oli ümbruskonnas kõrgelt hinnatud tehnikamees. Tema seadistas ja remontis veskis kõiki masinaid, samuti teritas veskikive. Peale selle oli Hendrikson nõutud meistrimees mõisate viinavabrikute ehitamisel ja remontimisel.

Jõesuu veskis jahvatati püülijahu, lihtjahu ning loomajahu. Siin oli ka kruubimasin ning villavabrik, kus kedrati lõnga ja tehti heiet. Veskest veidi eemal asus veejõul töötav saeveski ja kangauhtmine, kus uhuti kodus kootud villaseid ja poolvillaseid kangaid. Jõesuu veski ligidal oli ka telliseahi. Pärast sõda lakkas veski töötamast ning lagunes tasapisi. Praegu on siin veel näha veskitammi ots, veski kanal ning müürikatked.

507685 / 6574160

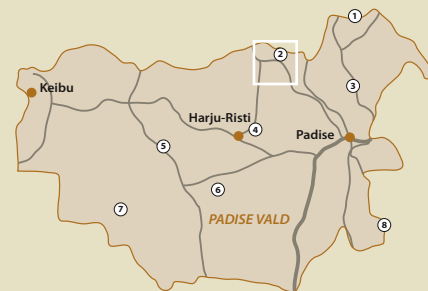

562:VEV:002

KURKSE KARJAMÕIS JA PARK

Kurkse esmamainimise ajal 1562. aastal oli siin rootslastega asustatud väike küla Kurckus. Kas rootslased tulid siia Soomest või Rootsist, on praegugi veel segane. Mõnedes ürikutes ja kaartidel on kasutatud ka Kurksi nime. 18. sajandi teisel poolel ostsid Kurkse karjamõisa Padiselt pärit Rammid, kelle väike karjamõis asus poolel teel Padiselt Kurkse-Jõbernal. Kurkses peeti põhiliselt piimakarja ja valmistati juustu. Juust veeti Paldiski sadamasse ja sealt välja. Karjamõisa ajast on tänaseni säilinud huvitav paekivist töölistemaja, maakividest ilus väike sepikoda ja ümberehitatud juustumaja. Härrastemajast on järel ainult kivihunnik. Karjamõisa juurde kuulus ka park, mis on praeguseks metsistunud sanglepapuistu. Herta Kiristaja mälestuste järgi jagati Eesti Vabariigi alguses karjamõisa maad taludeks ning mõisasüdames pidas talu Jaan Strickman. Venelaste tulles põgenesid siinsed elanikud 1941. ja 1944. aastal Rootsi. Kurkse rootslaste küla lagunes ja kasvas metsa. See oli kinnine piiritsoon, kuhu elama asumine oli eestlastest ümberasujatele peaaegu võimatu.

502673 / 6571054

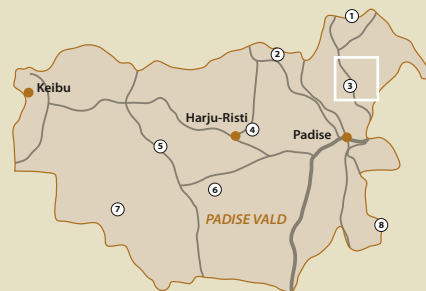

562:MOM:002

KELDRITE MÄGI

Padise vallas võib nii mõneski külas kohata „keldrite mäe“ nimelist kõrgemat liiva- või kruusaküngast, kuhu mitu talu on ehitanud oma keldrid (ka Änglemal on oma „keldrimägi“). Karilepa keldrite mäel olid nelja talu keldrid. Osa neist on olnud kasutusel veel ka nõukogude ajal. Keldrite mäele püstitati Eesti Vabariigi taasiseseisvumise alguses Karilepa küla mälestuskivi.

508264 / 6568563

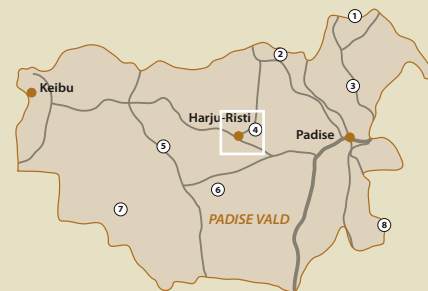

562:KEL:003

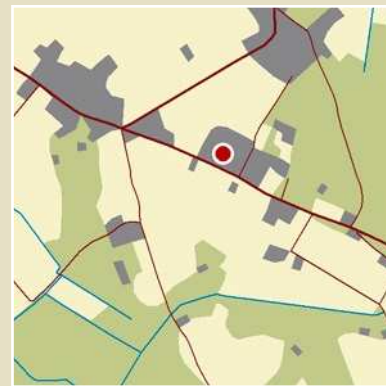
RISTI KIHELKONNAKOOL JA ÕIGEUSUKIRIK

Ristil hakati venestamise ajal 1868. aastal parema elu lootuses vene õigeusku üle minema. Teine suurem üleminekuline tuli 1887. aastal. Kokku kuulus Risti kihelkonnas õigeusu kirikuga liitumise tippajal kogudusse 700 hinge. Venestamise kinnistamiseks ehitati Vene riigi poolt Ristile apostliku-õigeusu kirik, kihelkonnakool ja selle juurde kõrvalhooned, mis valmisid 1892. a. Õppetöö toimus vene keeles. Kroonu koolis maksis õpetajatele palka riik ja õpetajad olid riietatud ühtsesse mundrisse. 1896. aastal asutati koolile raamatukogu, kus oli väärtuslikku kirjandust üle 2000 raamatu. 1918. aastal saksa okupatsiooni ajal hävitati kooli inventar ning raamatukogu tassiti laiali. Eesti Vabariigi ajal kahanes kogudus väga väikeseks. Okupatsiooni ajal jäi koguduseta kirik tühjaks ja lagunema. Kirikusse üritati teha klubi, see aga läks põlema. Edasi taheti müüride vahele kauplus ehitada, kuid ka see jäi teostamata. 1960. aastate keskel lükati kirik täielikult kokku ning plats tehti puhtaks. Praegu asub kiriku kohal uus kool, järele on jäänud maanteelt kiriku juurde viinud allée. Samuti on alles kihelkonnakool – see ehitati ümber õpetajate korteriteks. Säilinud on ka üks kõrvalhoone ja väga sügav kivivooderdusega kaev, mis polevat kunagi kuivaks jäänud.

Endisest kirikust veidi eemal kauplusehoone taga asus õigeusklike kalmistu, millest on tänaseks alles võsane puudesalu, haudadest pole enam jälgegi.

500736 / 6565512

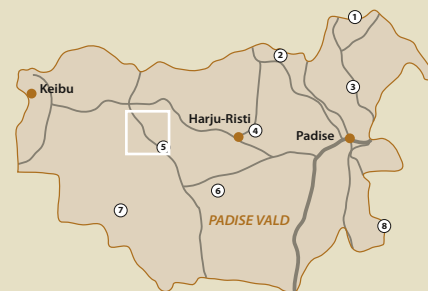

562:KUL:002

SIMISALU MÄGI

Eve Jakobsoni mälestuste järgi asus Änglema ja selle ümbruse külaelanike muistne pelgupaik soode keskel Simisalu mäel, mis on ainult mõni meeter ümbritsevast soost kõrgem. Mäe peal kuuskede all on väikese sauna suurune rändrahn, millel suulise pärimuse järgi muud nime pole olnudki kui Suur kivi. Hilisematel aegadel asusid künkal külast kaugele jäävad puisniiduilmelised liigirikkad heinamaasiilud, kus kasvab tänini rohkesti pärnasid ja kevadel õitseb kuldking. Nõukogude ajal Simisalu mäge ümbritsev soo kuivendati ja soosaare juurde viib maaparandustee. Kuna kaugeid metsaheinamaid enam ei kasutata, siis on puisniit hakanud kinni kasvama, kuid see vääraks paremat saatust.

494568 / 6564081

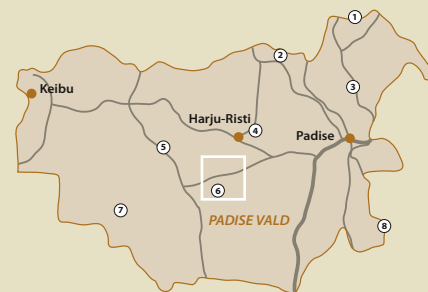

562:PAP:001

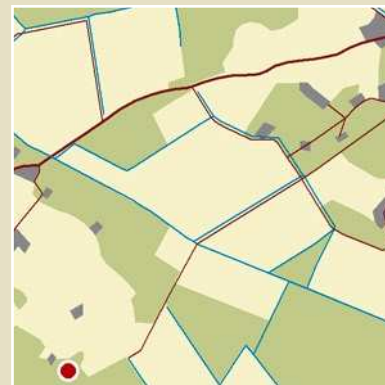
SAUEAUGU TALU SUVEKÖÖK

Hatu küla põlisest Saueaugu talust pole muud järel, kui metsa kasvanud õuepuud ja hoonete varemed. Viimaseks peremeheks oli talus Priidik Kulman. Priidikut mäletavad vanemad külaelanikud kui meest, kes julges kolhooside tegemise ajal võimudele vastu hakata. Nimelt oli Priidikul kaks härja, kellega ta veel enne sõda põldu haris. Nüüd taheti härjad kolhoosile võtta. Priidik seisis raudkangiga lauda ukse ette, ega lasknud kedagi ligi. Lõpuks võeti härjad ikkagi ära ja müüdi maha.

Hoonetest on kõige paremini säilinud suveköögi müürid, isegi malmipada on seal veel olemas. Padise vallas võib mujalgi põlistalude õuedel suvekööki (koda) näha. Looide-Eestis ja saartel ehitati nelinurkne suveköök maakividest või paest. Seal keedeti suvel toitu ja pesti pesu. Vanemates kodades väljus suits ukse kaudu. Hiljem ehitati kojale suitsuavad või katusesse puukorstnad. Hoone oli ilma laeta, valgus tuli sisse uksest või väikesest aknast. Mõnes suvekojas ehitati kolde kohale kumm, et sädemed katusesse ei lendaks. Koja sisustuseks olid lihtsad pingid. Siin hoiti ka keedukatlaid ja puunõusid. Koja külge oli sageli ehitatud saun, sepikoda või isegi kelder nagu kõnealusel talus.

498367 / 6561075

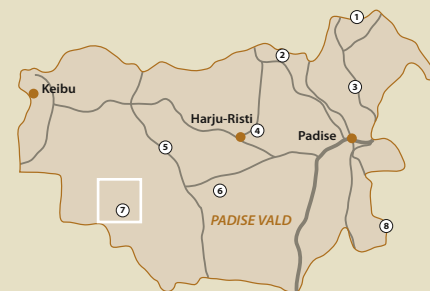
562:KEL:005

VEDAMA KÕRTSI ASE JA KELDER

Vedama kõrts asus Tänavjärve lähedal üle Suursoo viiva talitee ääres. Ligi seitsme kilomeetri pikkune talitee kulges mööda Kõrgeraba ja Läänemaa Suursoo serva ning seda otseteed kasutati muuhulgas ka piirituseveol Tallinna. Koha nimesaamise kohta on Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Arhiivis säilitatud järgmine lugu:

„Keset sood asub suur, lai kõrgem koht, kus peal on ka mõned talud, sest soosaarel on viljakas põllupind. Talvel käisid kaugemaltääre mehed sealtn heinu vedamas, kelle heinamaad seal olid. Talvel käis sealtn suur tee läbi Tallinna poole, mida mööda viinavoorid kui ka mõisaherrad käisid. Pärastise parandamise järele võis ka suvel neid teid kasutada. Kui sinna kõrts asutati, pani rahvas selle nimeks Vedama. Sellepärast, et sealtn käidi heinu talvel vedamas. Nüüd on kõrts juba ammugi kadund, ning asemeloleva talu nimi on ka Vedama.“

Kuni 1934. aastani oli Vedama talu metsavahikoht, pärast seda jäi talu viimase metsavahi kasutada. Praeguseks on Vedama talu ase aimatav vaid soo servas legendikul asuva rohtunud künka järgi. Hästi on aga säilinud samal soosaarel asunud kivikelder.

491293 / 6559744

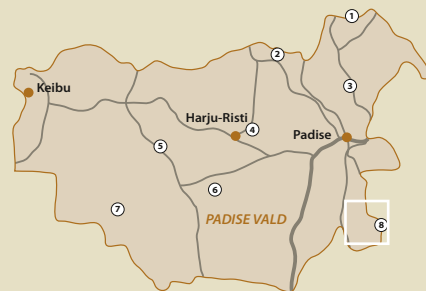
562:KOR:001

SURNUMÄGI

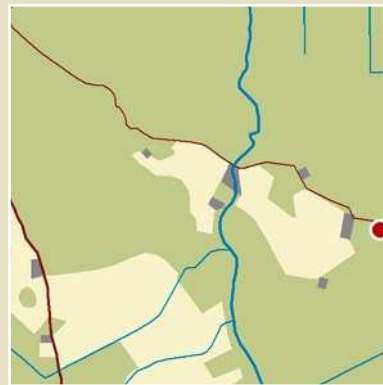
Peale Põhjasõda kurnas Eestimaa rahvast must surm. Katku suri Padise-Kloostri mõisas ligi 70% elanikkonnast. Laibad maeti küladest eemale. Rahvajuttude kohaselt ilmus katk katkuhaldjana, kes oli võtnud kas väikese poisi või musta mehe kuju. Ilmutanud on katk end ka looma või linnu kujul. Katku nägemisele järgnes surm.

Legendi Kobru küla Surnumäe kohta pajatas oma ema jutustuse järgi Erich Niinepuu: „Suure-Jaagu talu lähedal asub mägi, mida nimetatakse Surnumäeks. Enne, kui veel seda talu ei olnud, oli säääl üks teine talu. Talu inimesed läinud kaevule vett tooma ja näinud alasti last kaevu juures istumas. Inimesed läinud vaatama, kuid ligi jõudes kukkunud muist surnult maha. Teised hüüdnud: "Vaadke katku!" Poiss pannud jooksuma ja inimesed näinud, et jalapöiad olnud tagurpidi. Katk hävitanud kogu küla. Surnud viidud sinna mäele, nii et valged juuksed lehvunud tuules. Sest ajast on selle mäe nimi Surnumägi.“

Hiljem on inimesed samale liivakünkale rajanud palju kartulikeldreid. Tihti olla mäel kaevates surnuluid välja tulnud.

510357 / 6558871

562:MUK:001

- 1 Suur-Pakri patarei
- 2 Suurküla Suur-Pakril

PALDISKI VALD

Paldiski ümbrust on sadamakohana kasutatud muinasajast saadik. Pakri saarte püsielanikeks olid rannarootslased. Millal esimesed rootslased Pakri saartele jõudsid ja kust nad saabusid, on teadmata. Sajanditega kujunes saartel välja rikkalike traditsioonidega rahvakultuur ning oma keelemurre. Siinsest pärandkultuurist on säilinud taluasemeid, pärimustega seotud kive, vanu kohanimesid, samuti sõjalisi ning okupatsiooniajast pärinevaid objekte. Kokku võeti arvele 68 pärandkultuuri objekti.

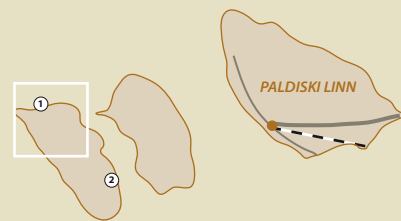

SUUR-PAKRI PATAREI

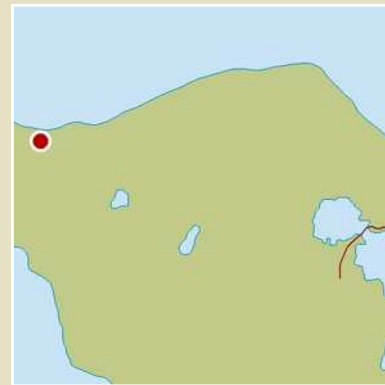
Üks osa Peeter Suure merekindluse projektist oli mererinne. See nägi ette kaitseliini loomist Soome lahte, mis koosneks patareidest Tallinna lähedastel saartel ja neemedel. 1917. aastaks rajati kaks patareid Väike-Pakrile, kuid patarei Suur-Pakril jäi ehitamata. Ilmselt tehti valmis suurtükipesad, kuid planeeritud suurtükke paigaldada ei jõutud. Nõukogude armee rajas Suur-Pakri patarei nr 11 kolme 152 mm suurtükiga ja kasutas selleks Tsaari-Venemaa suurtükke.

Kolm suurtükki asetati paekiviklinti raiutud ja hiljem paekivi ja puiduga vooderdatud pesadesse. Šahtide tagaseina jäeti ehitamise käigus süvendid laskemoona jaoks. Keskmise patarei juures paiknes samuti paekivist ehitatud komandopunkt. Kolmest suurtükiseadeldisest on säilinud tumbad ja tagasilöögi mehhanismid. Kirjad suurtükialustel näitavad, et need on tehtud Permi tehases 1904. aastal ja Obuhovski metallitehases 1911. aastal. Üks suurtükkidest on prantsuse päritolu.

Laskekaugus oli suurtükkidel kuni 20 km. Ligi 20-tonniseid suurtükke on sama raske olnud saarelt ära viia kui sinna üles seada.

492872 / 6578681

580:MIL:005

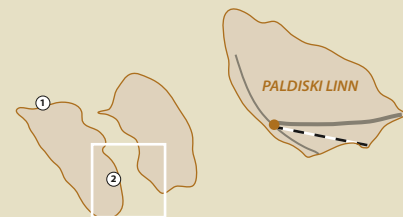
SUURKÜLA SUUR-PAKRIL

Kuni 1944. aastani olid Pakri saared asustatud rootslaste poolt. Rootsi-keelne Suur-Pakri saare nimetus Rogoy esineb dokumentides 1283. aastal, mil tsistertslastest Dünamünde mungad oma maavaldusi kirjeldavad. 1345. a müüs klooster Suur-Pakri viiele rootslasele tingimusel, et kloostril ja talupoegadel on endiselt saarel loomade karjatamise ja kalastamise õigus. Rahvajuttude järgi oli vanim Suur-Pakri asustatud koht Glå-gid – vanad põllud, mida saare varasemad asukad kasutasid juba enne kui rootslased saare ostsid.

Rahvapärimuse kohaselt kandis Suurküla (*Storbyn*) algupäraselt nime Mokidbin – Mungavälja küla. Liivi sõja ajal rüüstasid Pakri saari venelased ja poolakad. Paljud talud hävinesid täielikult. Hiljem need taastati, küla laienes ja sai nimeks Suurküla. Seega pärineb praegune külastruktuur arvatavalt 17. sajandi algusest.

Arnold Lindgreni mälestuste järgi oli enne saarelt lahkumist 1944. aastal Suurkülas 20 talu. Laudad ja mitmed abihooned, nagu näiteks suveköögid, olid paekivist, aga eluhooned peamiselt puidust. Algset külastruktuuri hoomab varemete vahel praegugi, hoolimata sellest, et taludest on alles vaid paekividest korstnad, kaevud, aiad ja keldrid ning kõikjal võimutseb võsa.

Ridbeck, H. Padise läbi aegade. 2003.

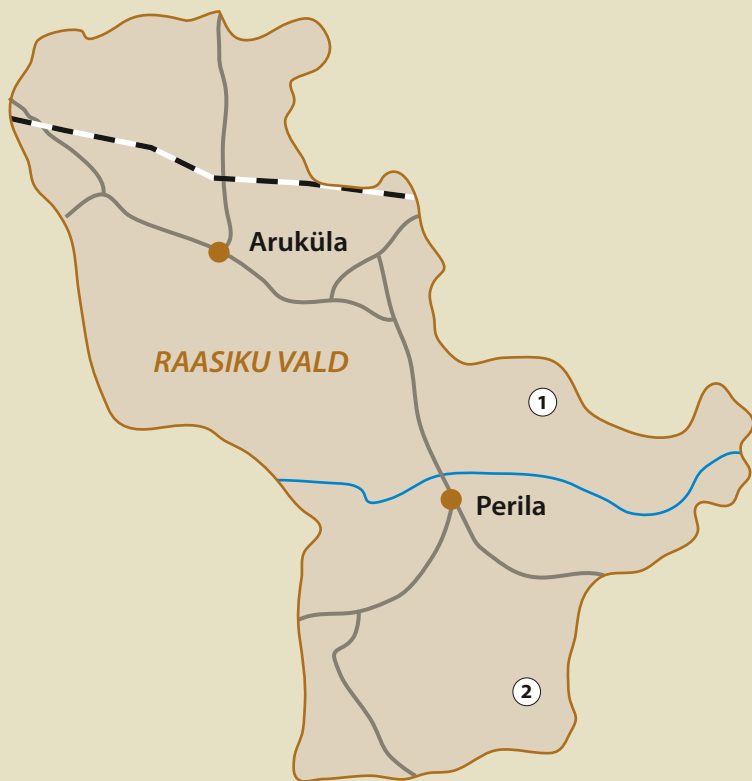

496216 / 6575213

580:POJ:001

- 1 Potitööstus
- 2 Perila-Esku karjamõis

RAASIKU VALD

157

Esimesed viited Raasiku valla alade kohta leiab 1241. aasta Taani hindamisraamatust. Juba varasel rauaajal olid asustatud Raasiku-Perila-Kiviloo-Pikavere väikevoored, millest saigi Harju-Jaani kihelkonna tuumik. Raasiku vallas inventeeriti 22 pärandkultuuri objekti.

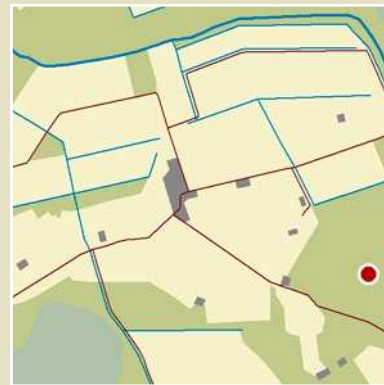
POTITÖÖSTUS

Kunagise telliskivi- ja potitööstuse võimaliku asukoha Rätla külas (varemalt nimetatud piirkonda ka Metsnurgaks) näitab kaardil kätte kohanimi „Telliskivi/Telliskivitööstuse“. Vanematel kaartidel on sama koha nimi Vodina, aga ka selle juures on lühend „Tlk“, mis tähistas telliskivitööstuse asukohta. Talu juures paikneb kaks savipõletusahju. Suurem ahi on keldri kõrval, väiksem asub eemal värava juures. Metsas võib leida vanu savivõtmise auke.

Pottsepp olla tööd teinud just niipalju kui kohapeal tarvis ja ikka oma materjaliga. Kaugemal ta tööd tegemas ei käinud. Kohapeal tehti ahjupotte, katusekive ja telliskive. Selle järgi on ilmselt ka talu saanud nimeks Telliskivi.

569605 / 6575814

653:SAT:001

PERILA-ESKU KARJAMÕIS

Perila mõisa kohta on teateid 1289. aastast. Keskajal oli see Tallinna Mikhkli nunnakloostri valdus. Aastal 1893 oli mõisaomanikuks Otto Ungern-Sternberg.

Perila-Esku on ilmselt Perila mõisast eraldatud karjamõis. Praegu on vanast mõiskompleksist alles vaid maja- ja laudaase, vanad õuepuud, kaev ning kelder. Õue ümbritsevad suured hobukastanid, vahtrad, saared, tammed. Vahetult kompleksi kõrval asub loomsete jäätmete ladustamise koht, mis praeguseks hetkeks on suletud.

569541 / 6568715

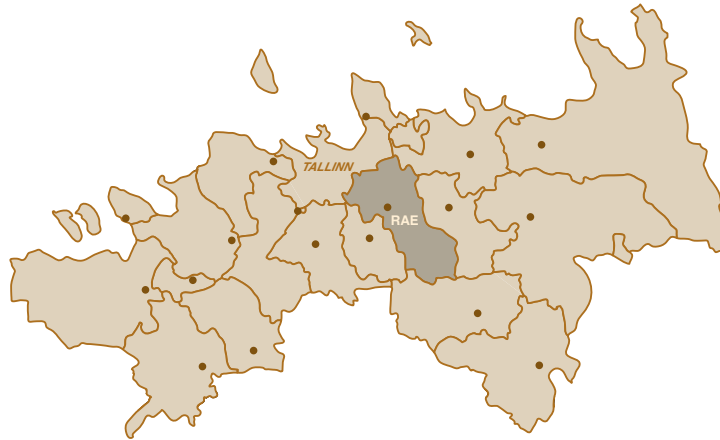

653:MOA:002

- 1 Positsioonivarjendid
- 2 Kurna mõisa park
- 3 Iidne jalakas

Praeguse Rae valla aladel elasid inimesed juba muinasajal, kuid püeiasustuse kohta on andmeid siiski alles varasest rauaajast. Inimesi meelitasid siia hõlpsasti haritav muld, veekogud ja soo-rauamaak. Rae vallas registreeriti 22 pärandkultuuri objekti, muuhulgas sõdadege seotud objekte, vanu kohanimesid ja põlispuid.

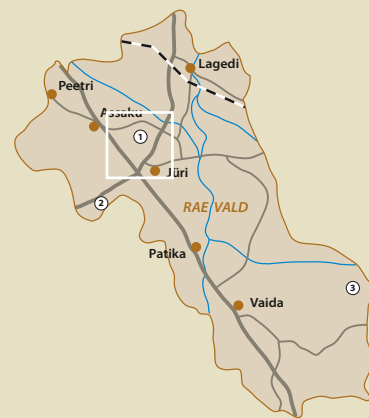

POSITSIOONIVARJENDID

Tallinn ümbritseti 20. sajandi teisel kümnendil võimsa betoonblindaažide ja maa-aluste tunnelite võõga. Alguse sai kõik 1907. aastal kui tsaar Nikolai II andis korralduse töötada välja impeeriumi uus riigikaitsekava. Peterburi merekaitse peapositsioon sai nimeks Imperaator Peeter Suure merekindlus, mis jagunes kolmeks sektoriks. Eesti osa nn lõunasektor jagati omakorda kaheks rindeks, mida hakati kutsuma mererindeks ja maarindeks. Maarinde kaitsesektorisse kavatseti ehitada hulk positsioone ühes fortide, betoonvarjendite ja neid ühendavate tunnelite, patareide ja kaevikutega, millest osa jõuti ka valmis teha, nagu Rae piirkonnas. Ka kindluseraudtee, mida alustati 1911. aastal, jõuti valmis ehitada. Rae valda ulatus kaks haru: Tallinn-Liiva-Kurna ja Tallinn-Rae-Pajusi-Lehmja. Raudteel veeti ehitusmaterjali ja hiljem kavatseti hakata positsioone toidu ja laskemoonaga varustama. Seoses kindlustuse ehituse lõppemisega 1918. aastal, likvideeriti hiljem ka raudteeharud.

Neli Peeter Suure merekindlustuse positsioonivarjendit asuvad Lehmja küla kirdeosas põldude vahel metsas. Ehitised on väga paksude seintega, tehtud raud- ja paekivist ning vooderdatud palkidega. Varjendeid ühendasid omavahel kaevikud, mille jälgi on ka praegu looduses märgata. Eemal asuv laskekoht on samuti eristatav.

Gustavson, H. Merekindlused Eestis 1913–1940. 1993.
Böckler, P. Rae valla muistsed mälestised. 2007.

550473 / 6581313

651:MIL:004

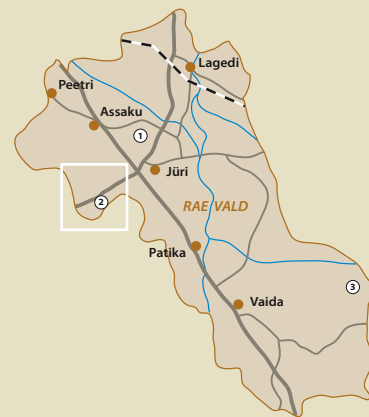
KURNA MÕISA PARK

Kurna mõisaansambel oli hooneterikas. Omanäoline puidust härrastemaja ehitati 19. sajandi viimasel veerandil. Kõrvalhooned – karjahoov, tall, sepikoda ja õlleköök – paiknevad pargi põhja- ja lääneküljel. Vabakunduslikku parki on rajatud tiikide süsteem. Adolf Richteri aadressraamatu (1913) järgi oli Kurna rüütlimõisa omanik Nikolai Koch.

Rahva mälestustes on Kurna mõisnikke peetud uhketeks ja kõrki-deks, mistõttu neid kutsutud lõvideks. Praegu seisab mõisahooned tühjana, kõrvalhoonetest säilinud vaid varemed. Betoonpõhjaga tiigid ja park on hooldamata. Pargist leiab kuus tahutud kivi. Mõisatee ääres on vaadeldav omapärane seest põlenud saarepuu.

Böckler, P. Rae valla muistsed mälestised. 2007.

548159 / 6578155

651:MOK:001

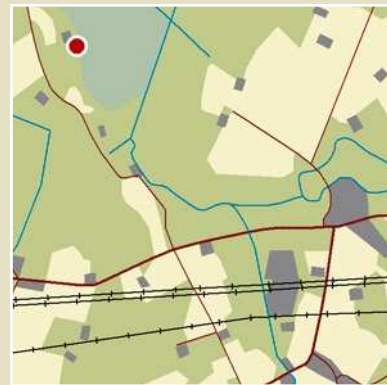
IIDNE JALAKAS

Vana jalakas kasvab Suursoo külas Veski talu lähedal. Peeter Böckleri andmeil on puu ümbermõõt umbes viis ja kõrgus nelikümmend kaks meetrit. Võimsa puu kohta pajatatakse mitut legendi. Vanarahvas teab rääkida, et Põhjasõja ajal puhanud puu all Karl XII ja kinnitanud seal keha. Vanarahvas teab, et kui jalakalt oks murda, tuleb haigus kallale või läheb ihu kärna. Veski talu peremees olla ükskord karjaia tegemisel kinnitanud traadid puusse. Mõne aja pärast tema kaks lehma haigestusid ja surid. Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Arhiivis on vana jalaka kohta kirjas järgnev lugu: „Keegi pole suutnud ta vanust üles ütelda. Räägitakse, et vanapagan ise ta sinna istutanud. Keegi pole tohtinud seda puud rikuda. Kes seda siiski teinud, seda tabanud õnnetus. Kord murdnud ometi keegi õitseline omale puust oksa. Järgmisel hommikul olnud tema hobune kadunud. Pärast seda lõiganud sama talu peremees sellest puust kaljaastjale pulga. Järgmisel aastal surnud temal kõige parem härg ära. Peale selle pole julgenud keegi sellesse puusse puutuda. Puu praegunegi peremees ei julge temasse puutuda, kartes, et õnnetus tedagi võib tabada.“

ERA II 165, 355 (1)

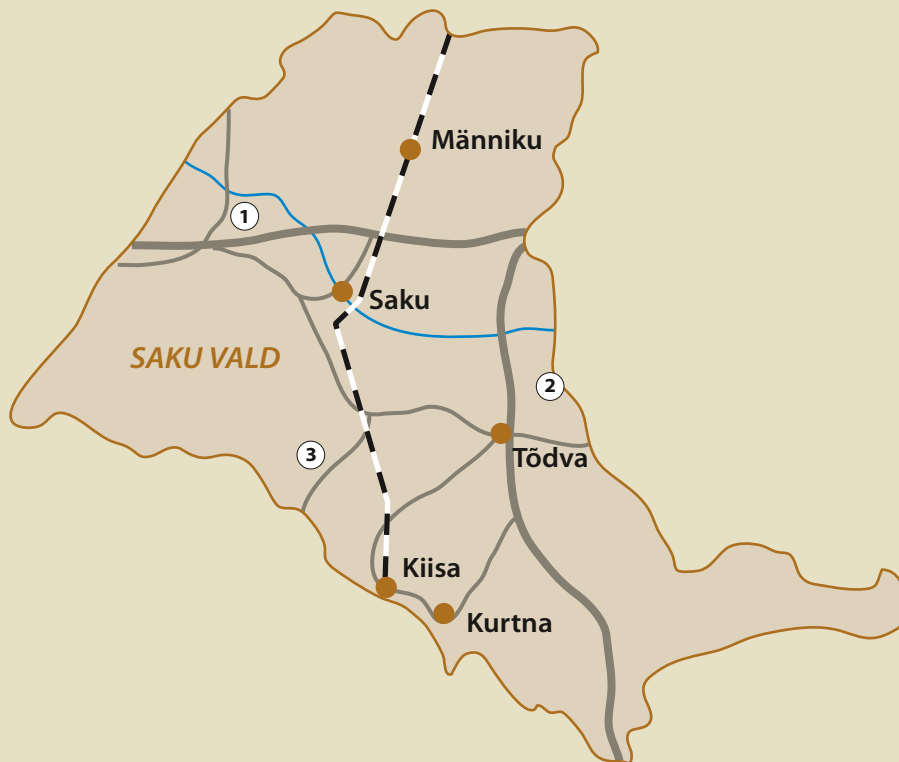

562954 / 6572672

651:PUU:001

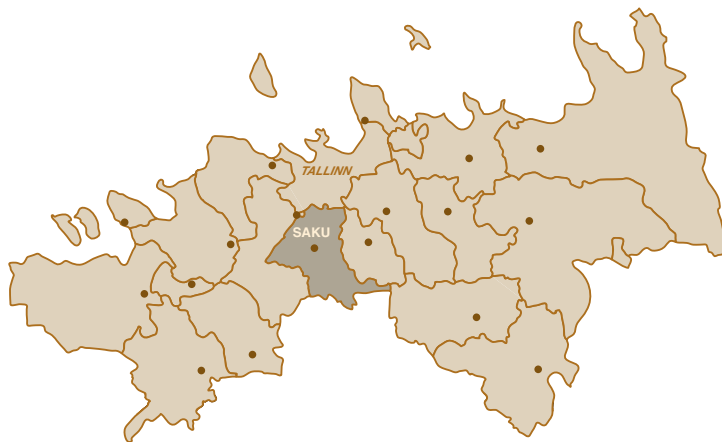

- 1 Jälgimäe koolihoone
- 2 Kaunissepa rehielamu ja Rummaed
- 3 Rännaku talu

SAKU VALD

171

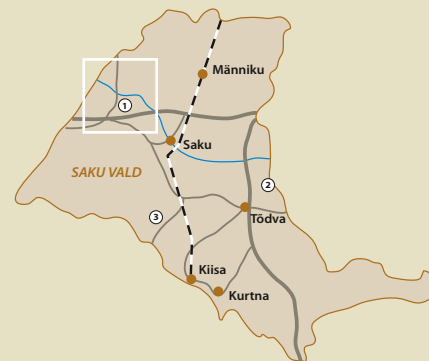
Saku vallas registreeriti 27 pärandkultuuri objekti, ülekaalus on vahtkondade kordonid, asunikatalude kohad ja mõisa- arhitektuuri objektid.

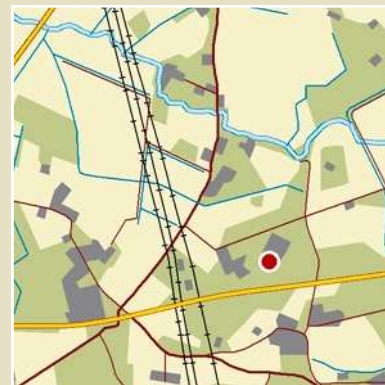
JÄLGIMÄE KOOLIHOONE

Jälgimäe mõisnik Nikolai von Glehn, Nõmme linna asutaja, oli ühtlasi ka Jälgimäe kooli üks rajajaid ja hilisem kooli „katsuja“ (järevalveinspektor). Kooli asutamise otsusega kohtuprotokoll pärineb aastast 1867, kool avas uksed 1873. aastal. 1911. aastal Nikolai von Glehni poja Manfredi ajal Jälgimäele ehitatud teine koolihoone on säilinud tänaseni. Manfred von Glehni ajal oli mõisavalitsejaks eestlane, tubli majandusmees Johann-Woldemar Tähe, hilisem Keila linnapea.

Jälgimäe kool suleti 1976. aastal, seega tegutses enam kui 100 aastat. Maja on praegu AS Balteco valduses.

535698 / 6575513

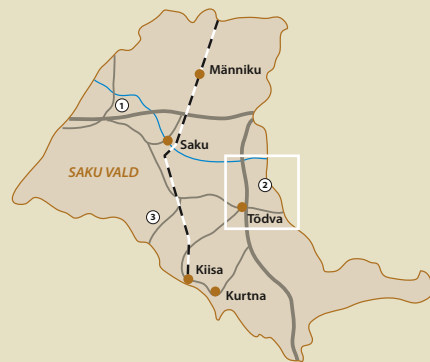
718:KOO:001

KAUNISSEPA REHIELAMU JA RUMMAED

Ajalooarhiivis Tartus säilitatakse meeter korda poolteise suurust tekstiilpõhjala paberkaardirulli kaunilt koloreeritud Sookaera küla kaardiga 1862. aastast, millele on kantud Kaunissepa ja Kärde hajatalud ning Järve ja Kulli metsavahikohad. Nende vahele jäänud mõisa metsa- ja karjamaavaldusi ei ole välja joonistatud. Kellele ja mille eest suured hajatalud on eraldatud, kaardilt ei selgu. Küll on aga maad korralikult piiristatud ja kõik maatükkide nurgad nummerdatud. Kaunissepa ja sellest hiljem eraldatud Uus-Kaunissepa talud on ka praegusaegsel maakaardil ning looduseski alles. Kaunissepa tänaseni säilinud rehielamu Põhja-Eestile iseloomuliku ulalusega rehetoa ees paikneb õuel eelkäijaga ristisuunas, kuid ka vana hoone vundamendikivid on õuelt leitavad. Praeguse hoone rehealuse seinakivile on ehitusaastaks märgitud 1905.

Kaunissepa talu põllud on kaardil jaotatud kolmeks erivärviliseks väljaks, lisaks muidugi heina- ja karjamaad. Nüüdseks juba manalateele läinud Kaunissepa vanaperemees Edgar rääkis ka metsapõldudest Rummaias. Huvitav ongi leida 1862. aasta kaardilt lahusmaatükk kirjega Rummaed. Kohanimed on sellistel kaartidel ka teistel paigakestel – heinamaatükkidel, küünidel, ojaodel, rabadel – kirja pandud kõik selges eesti keeles.

Rummaed on muust maast pisut kõrgem viljaka mullaga välu keset soist kuusemetsa, kohati piiratud kiviaedadega. Sama sopolisena on teda kujutatud ka kaardil ligemale 150 aasta eest. Praegugi on alles veel maatüki nurgakivi, millesse raiutud number 618 vastab täpselt kaardile. On üsna tõenäoline, et samasuguste nummerdatud kividega olid tähistatud ka teised maatükkide piirinurgad.

543675 / 6571246

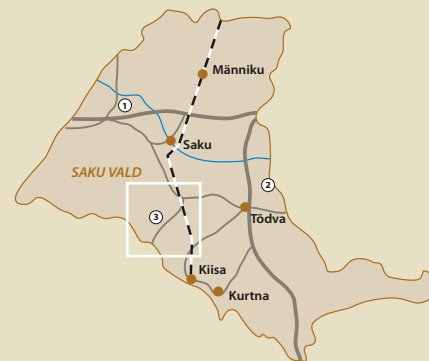

RÄNNAKU TALU

Saku vallas anti 1930. aastate I poolel endise Üksnurme mõisa heinamaadele välja kuus uudismaatalu. Koos paari kunagise mõisa renditaluga moodustus neist Metsanurme küla. Sellised uudismaakülad asutati Konstantin Pätsi initsiatiivil ja riigi toetusel majanduskriisi leevendamiseks. Eelnevalt olid ette valmistatud talumajade projektid, ehitatud välja teed ja kraavid ning anti ka soodsaid pikaajalisi laene. Metsanurme küla uudismaatalud ehitati arhitekt Erika Nõva projektide järgi kohapeal valatud betoonkividest, Uustalus aga savist. Majast, mille välismõõdud 8 x 14 meetrit, võtsid ligikaudu kolmandiku enda alla eluruumid, ülejäänud hooneosa aga laut. Lisaks oli võimalus katu-sealuses välja ehitada ajutine tuba või kanala. Hoone külge oli kavandatud ka kergseintega küün. Erinevalt paljudest teistest tolleaegsetest uudismaaküladest on Metsanurme küla läbi raskuste püsima jäänud. Kui algas Teine maailmasõda, oli talude rajamine alles pooleli. Talupidamist jätkati olude kiuste. Nii suudeti sunniviisilisele kolhoosistamise survele vastu panna koguni 1952. aastani.

Alates 1965. aastast rajati Metsanurme talude maadele mitmeid aianduskoperatiive, kuid asundusküla talude järeltulijad on säilitanud visalt tänini oma küla identiteeti. Rännaku talu pererahvas perekond Sirp ja teised MTÜ Metsanurme liikmed on kodukandi ajaloolisi andmeid ja meenutusi kogunud väljaandes „Üksnurme mõis ja tema külad“, esemelist pärandit on kokku toodud külakeskusesse Rehemetsa talu rehes. Rännaku talu, aga ka naabertalud Kinga ja Uustalu, on ehedad näited esimese Eesti Vabariigi aegsete asundustalude hoonestusest.

537461 / 6569292

718:AST:001

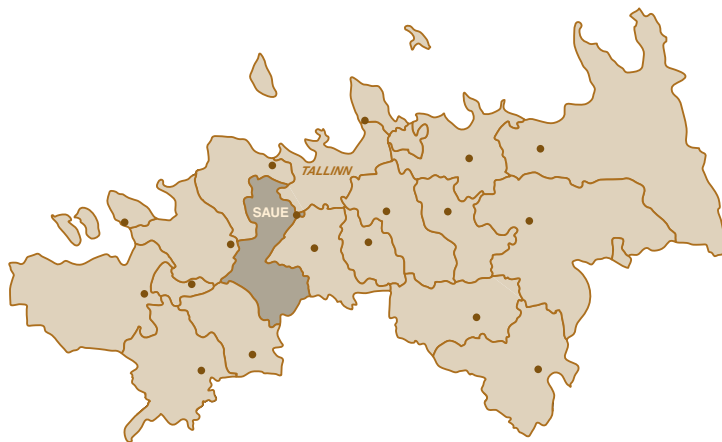

- 1 Kaevikuliinid Laagris
- 2 Vanamõisa tuuleveski
- 3 Kihelkonna piirinurk
- 4 Jaani talu soosild
- 5 Vaharu metsavahikoht

SAUE VALD

179

Saue vallas inventeeriti 43 pärandkultuuri
objekti, nende hulgas vanu talukohti,
põliskülade asukohti ja sõjalisi objekte.

KAEDIKULIINID LAAGRI

Tsaar Nikolai II 1907. aasta korraldusega asuti välja töötama Vene impeeriumi uut riigikaitse kava. 1912. aasta suvel kiitis valitseja heaks Tallinna regiooni rannakaitse üldkava ja sama aasta 10. oktoobril nimetati linn koos lähikümbrusega maa- ja mereväebaasiks. Tallinna merekindluse eesmärk oli Peterburi kaitse kindlustamine. 26. aprillil 1913. a kinnitas tsaar Nikolai II piduliku ukaasiga merekindlusele Peeter Suure nime ja 29. juulil 1914. a käis ta isiklikult Tallinnas ehitusele nurgakivi panemas.

Merekindluse maarinde projekti raames oli ette nähtud positsioon nr 6 keskusega Pääsküla paekõvikul kuue suure betoonist blindaaži ja neid ühendavate tunnelitega kogupikkusega 1200 silda (ligi 2,5 km). Peale selle moodustasid osa kaitsepositsioonist nr 6 mitmed ulatuslikud kaevikuliinid väikeste varjenditega. Üks nendest liinidest sirutus Harku poole, teine kulges piki Pääsküla raba idakallast.

Rooduvarjendid ja neid ühendav maa-aluste tunnelite süsteem, mis tänaseks on muinsuskaitse all ning lisaks nahkhiirte talvitumiskohana ka looduskaitse objektiks tunnistatud, asusid nõukogude ajal raketijuhitumiskeskuse territooriumil. Ala oli siis kõigvõimalike militaarrajatistega pikitud. Tänapäeval kipuvad kaevikuliinid jalgu jääma lähikonnas maad võtvale tehnopargile.

Maapealseid kaevikuliine võib ligemale 400 m pikkuselt tänaseni näha Laagri asula edelapiiril raudteest loode suunas kulgeval seljandikul vana männimetsa all.

534393 / 6578505

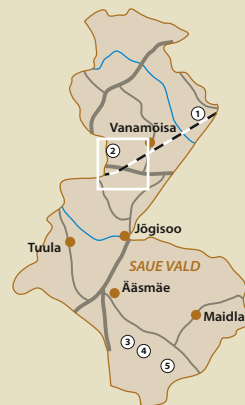

727:MIL:001

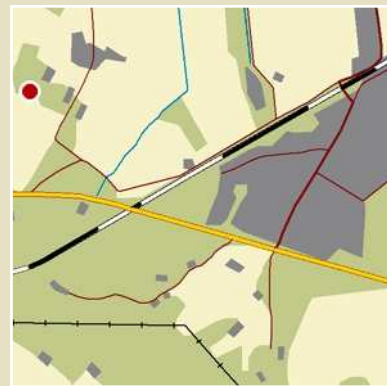
VANAMÕISA TUULEVESKI

Vanamõisa mõis Saue linna naabruses ei ole suur ega uhke. Mõisahäärberit pole enam ammu, kuid mõisast on säilinud mitmeid ümberehitatud kõrvalhooneid. Mõisasüdamest paarsada meetrit kagu poole seisab väikese metsatuka taga hollandi tüüpi tuuliku kere. Sealtsamast metsa alt on paasi murtud nii tuuliku kui ilmselt ka teiste mõisahoonete ehituseks. Paemurru lääneosas paikneb suure lubjaahju ase. Vanamõisa küla selts on valinud tuuliku küla vapisümboliks.

Tuuleveskite kivikehasid leidub Eestimaal palju, enamasti kasutult lagunemas. Ometi on nad kellelegi olulised. Loodusesõbra Arne Tuule fotoblogist võime lugeda: „Saue kandi üks omapärasemaid objekte on Vanamõisa tuulik. Umbes 30 aastat tagasi põles tühjaks ja alates sellest ajast on olnud pea igal aastal koduks tuuletallajale ja vahel ka kodukakule. Öösel läbi veski katuseava tähistaevast vaadata ja täiskuu valgusest joonistatud aknaruudus kodukakku müüriserval istumas näha on sellised elamused, mis kohe sunnivad sinna tagasi minema.”

528836 / 6576238

727:TUV:001

KIHELKONNA PIIRINURK

Eestimaal oli enne võõrvallutajate tulekut 13. sajandi algul vähemalt 45 muinaskihelkonda. Hilisemal ajal välja kujunenud kirikukihelkondadele, mida 20. sajandi alguseks oli kokku 111, kuulus oma maa-alal ka haldusõigus. Ilmselt oli seetõttu vaja kihelkonnapiire looduses täpsemalt märgistada. Piirid kulgesid enamasti suuremates looduslikes metsamassiivides ja rabades, aga ka jõgesid ja ojasid pidi.

Keila ja Hageri kihelkondade vaheline piir on püsinud muutumatuna sajandeid. Ühe piirinurga võib leida metsast Hageri kihelkonna Pörsu külast loode suunas. Piirinurgaks on valitud suur lame 3–4 meetrise läbimõõduga rändrahn. Lameda kivi pealispinnal paksu samblakasuka all on kivipinnasse raiutud kolm risti ja nende keskele number 3. Rahnu idaküljel on raudkividega vooderdatud umbes 3 meetri sügavune kaev, mis tõenäoliselt võib olla kunagi olnud looduslik allikas. Sarnane kiviallikas on näiteks Jalase muinasküla keskmeks Raikküla vallas. Siit edasi, piiri markeerivat kiviaeda pidi loodesse liikudes, jõuame mõnesaja meetri pärast järgmise suure rahnuni, kus kiviaed teeb väiksema käänaku. Ka selle kivi tipust leiame risti, piir aga jätkub Pärnu maantee suunas. Teisel pool maanteed ühtib vana kihelkonnapiir praeguse Kernu ja Saue valla piiriga.

Kas kaevu ehk siis allikaga suurkivi tähistas juba muinasajal kihelkonnapiiri, võime esialgu vaid oletada, aga silmapaistev maa- või teemärk oli see kindlasti.

529536 / 6563115

JAANI TALU SOOSILD

Ajal, mil põhiliseks liiklusvahendiks oli hobune, omandasid taliteed erilise tähenduse. Taliteed võimaldasid pikki vahemaid oluliselt lühendada ja säästsid hobuseid. Teekohad olid hoolikalt valitud ja nende jälgi on näha veel tänapäevalgi. Talve tulekul märgistati talitee koht rabamändide külge riputatud kuuseokstega või torgati lihtsalt oksad maasse. See oli vajalik tuisu või pimedaga teelt eksimise vältimiseks.

530197 / 6562762

727:SOS:002

VAHARU METSAVAHIKOHT

Üksikud kauged taluasemed kunagiste mõisametsade kauges sopis on üsna sageli rajatud mõisa metsavahi ametikohaks. Enamasti ei ole neist säilinud enam kui mõni vundamendinurk või aluskivid, kuid ometi on neis kohtades midagi, mis jääb kauaks püsima. Kohatu mõisa metsavahikoht Vaharu on rajatud kõrgemale põndakule sooserval, kust põhja poole avaneb vaade peaaegu lagedale madalsole, lõuna pool on noor kuusik täitnud vanade tamme vahelised tühemikud. Välu keskel kõrgub kunagise õuepuuna suur pärn. Siitkaudu kulges vana talitee väikesest Põrsu külast ümber Vaharu soo Hageri kirikusse, mille äärde jääb ka Lümandu, Kohatu ja Maidla mõisate piirikivi, mis praegusel ajal on Rapla- ja Harjuma piirinurgaks.

532416 / 6561467

727:VKK:001

- 1 Männiku karjäär
- 2 Möisateenija mälestuskivi

Vasalemma valla aladel leiduvat kvaliteetset paekivi on pikka aega kasutatud ehitamiseks ja lubja tootmiseks. Madala mere korallrahudest tekkinud ja peaaegu puhtast kaltsiumkarbonaadist koosnevat kristalset lubjakiviladet nimetatakse Vasalemma marmoriks. Vasalemma vallas inventeeriti 38 pärandkultuuri objekti, neist suurema osa moodustavad paemurrud, järgnesid vanad talukohad ja nõukogudeaegsed pärandkultuuri märgid.

MÄNNIKU KARJÄÄR

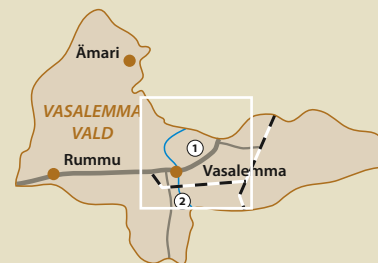
Vasalemma ümbruses lasuv paekivi on väga dekoratiivne ehituslubjakivi, mida tuntakse ka Vasalemma marmorina. Paekivi on Vasalemma ümbrusest murtud väiksemates kivismurdudes juba aastasadu, nii hoonete ehitamiseks, kui hauakivide ja ristide valmistamiseks. Üks vanemaid ja kuulsamaid paemurde on Mungamurd, mis asub Rummu alevikus vanglate territooriumil. Sealt murti 15. saj paekivi Padise kloostri ehituse tarbeks.

Kvaliteetse kivi tootmine algas 1878. aasta paiku Klaose ja Vanapere talude krundil asuvates paemurdudes (praegune Rummu alevik). Sealt veeti kivi plokid hobuste ja härjadega Keila raudteejaama ja sealt edasi Moskva ning Peterburi kivitöökodadesse. Vasalemma aedlinna ja lähiümbruse paemurrud rajati esimesel iseseisvusajal, ainult praegusel rallirajal olev murd rajati pärast Teist maailmasõda.

Männiku paemurd oli algaastatel väike. Paas paiknes seal plaatidena ja oli kergesti kättesaadav. Hiljem puuriti käsitsi augud ja paasi hakati õhkima. Kivi veeti Rummu lubjavabrikusse.

Parun Dehn rajas Keila-Haapsalu raudteest idasse jääva paemurru esimese Eesti Vabariigi ajal. Paemurd võeti uuesti kasutusele pärast Teist maailmasõda ja tegutseb praegugi Partek Nordkalk Eesti AS juhtimise all. Nüüdseks on paemurd laienenud mitmesajale hektarile ja kuna pikaajaline õhkimine on tekitanud palju pragusid, siis paasi ei murta vaid õhatakse ja tehakse killustikku.

Vasalemma marmorist on tehtud Moskva ja Peterburi metroosse sambaid ja seinapaneele ning Aleksander II mälestusmärk Pullapääl. Räägitakse, et Eestis ei ole ühtegi surnuaeda, kus poleks Vasalemma marmorist tehtud hauaplaati või kiviristi.

515022 / 6566379

868:PAM:004

MÕISATEENIJA MÄLESTUSKIVI

Vasalemma mõisast kilomeetri jagu ülesvoolu asus jõe ääres mälestusmärk, millel kiri: „*Alma Wannas, 17. või 18. mai 1911*”. Kohalikud elanikud kõnelevad, et 21 aastat vana Alma Vannas olnud Vasalemma mõisas sekretäriks või kooliõpetajaks. Sel ajal olnud mõisa omanikuks Eduard von Baggehufwudt. Mõisnik pannud end preili üle maksma ja selle tagajärjel heitnud too end Vasalemma jõe voogudesse. Märgitud kohas on jõgi sügav ja neiu uppus. Mõisnik püstitanud hingerahu saamiseks talle mälestussamba.

Kohalikud harrastuskalamehed räägivad, et mälestuskivi ei ole purustatud vaid lahti kangutatud ja jõkke lükatud. Hea tahtmise korral saaks mälestusmärgi taastada.

Roosaar H. Vasalemma lugu faktides, mälestustes. 2007.

514747 / 6565031

868:KIV:001

- 1 Keskkomandopunkti
varemed
- 2 Troonipärija Aleksei
nimeline patarei
- 3 Suvilate (villade) asupaik
Naissaare idakaldal
- 4 Buxhoewdeni lossi
varemed

VIIMSI VALD

197

Viimsi vallas inventeeriti kokku 111
pärandkultuuri objekti, enim okupatsioo-
niajast pärinevaid pärandkultuuri märke,
vanu kohanimesid ja raudteerajatisi.

KESKKOMANDOPUNKTI VAREMED

Keskkomandopunkt rajati Naissaarele aastatel 1912–1917 Peeter Suure merekindlustuste ehitamise käigus Tallinn-Porkkala kaitseplaani alusel. See paiknes saare põhjaosas raudtee pealiinist veidi idaranna poole. Keskkomandopunkt kujutas endast paksude seinte ja lagedega kahekordset betoonplokki, kuhu pääses vaid läbi ühe ava, mille ees oli kaks ülitugevat terasest ust. Rajatise mõõtmed olid 15x14 m, kõrgus umbes 10 m, seina maksimaalne paksus 5 m. Ruumid asusid kahel korrusel ja nende kõrgus ulatus kolme meetrini. Sinna koondusid telefonikaablid saare mitmest punktist ja ka Suurupist.

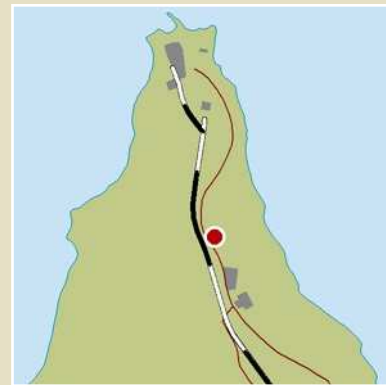
1918. aasta veebruaris paigaldati kõigile kaitserajatistele lõhkelaengud, mis ühendati telefoniliinidega, et kesksadamas lülitada nendesse võimas elektrilaeng. Keskkomandopunkti ja kolm patareid päästis õhkimisest kroonu metsavaht, keda saarerahvas kutsus Metsavanaks. Ta oli saarel vabalt ringi käinud ja mõned juhtmed läbi lõiganud. Selle eest andnud Eesti Vabariik talle 1920. aastail ka autasu.

Aastal 1938 ehitati endine tsaariaegne keskkomandopunkt ümber pommikindlaks telefonikeskjaamaks. Sidet Tallinna, Suurupi ja Aegnaga peeti veealuste kaablite kaudu. Taganevad Nõukogude väed õhkisid keskkomandopunkti 1941. aasta augustis.

Gustavson, H. Mõnda Naissaarest. 1994.

529094 / 6606297

890:MMS:002

TROONIPÄRIJA ALEKSEI NIMELINE PATAREI

Naissaare kaitserajatiste detailprojekteerimine lõpetati 1912. aastal. Esimesed tööliste rühmad saabusid 1913. aastal Pihkva ja Vitebski kubermangust. Tuldi perekondade kaupa – mehed naiste ja lastega, seljas räbalad, näod näljased. Naissaarlasi kohustati käsu korras loovutama neile kuurid ja muud kõrvalhooned, milles töölised elama hakkasid. Narid tuli ise endale kokku klopsida. Riik maksis majavaldajatele madalat üüri.

Asuti ehitama kesksadamat, lõuna-, kesk- ja põhjasilda ja kantsisilda Lõunaküla randa. Samal ajal toimus ka raudtee ehitus, mida jõuti koos lühemate haruteede ja paralleelsete rööpmepaaridega valmis ehitada 37,7 km. Kõik toimus vaid käte jõul, isegi killustikku tehti vasara ja kiiluga. Töökinnastest ega -riietest ei olnud juttugi, ka söök oli lahja. Kuna palk oli väike, pidid naisedki rasket tööd tegema hakkama.

Naissaarel on paiguti säilinud veel erineva suurusega kivivirnad, mida on käsitsi töödeldud ja virnastatud. Kõige rohkem kohtab neid Suurtel mägedel, kuhu hakati rajama troonipärija Aleksei patareid. Kuna rahad lõppesid, jäi ka ehitus pooleli. Valmis jõuti kaevata kaks süvendit suurusega 40×50 m, sügavusega 5 m. Lõunapoolse süvendi põhja jõuti veel laduda poole meetri paksune raudkivipadjand suurusega 18×26 m. Praeguseks on lõunapoolne kivipadjandiga süvend võetud muinsuskaitse alla.

Gustavson, H. Mõnda Naissaarest. 1994.

528876 / 6603307

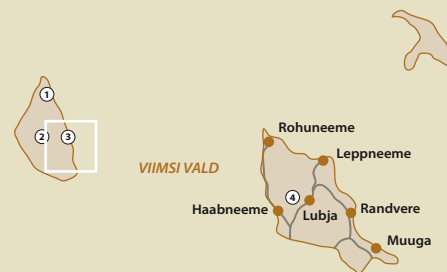

890:MMS:004

SUVILATE (VILLADE) ASUPAIK NAISSAARE IDAKALDAL

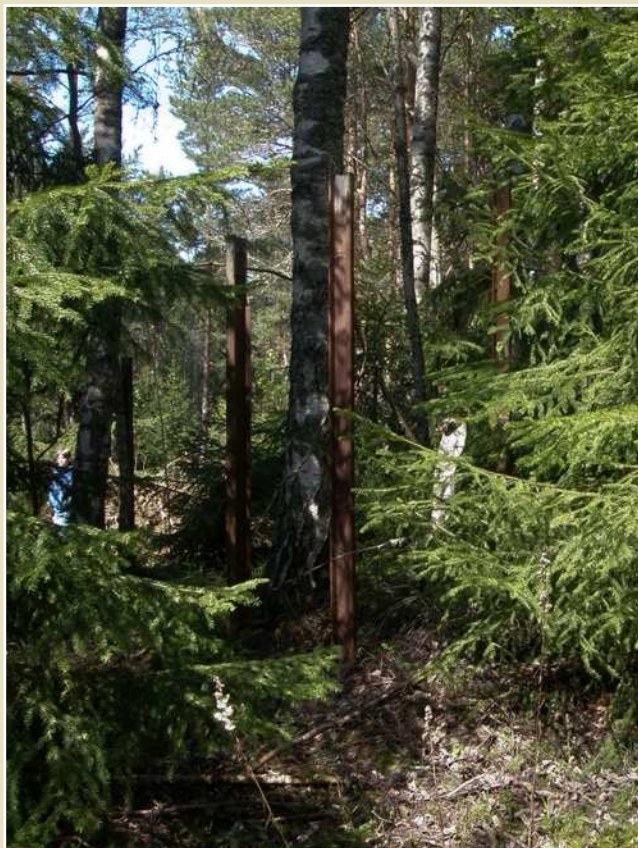
19. sajandi lõpus muutus Naissaar rikastele Tallinna elanikele meeldivaks väljasõidu- ja suvituspaigaks. 1897. aastal hakati rääkima jõukamate Tallinna perekondade puhkerajoonist. Peagi saadi kroonu luba mõõta 99 aastaks välja 19 suvilakrunti suurusega 0,3–0,5 ha. 17. augustil 1898. aastal toimus Tallinna kreisi politseivalitsuse hoones enampakkumine, kus kõik krundid leidsid ka omaniku.

Krundid hoonestati väga kiiresti ja uhked villad kandsid romantilisi nimesid. Villade omanikud hakkasid soovijatele tube üürima. Kuna Naissaar oli populaarne suvituspaik, siis teenisid ka põliselanikud majutusteenust pakkudes. Tallinnaga pidas soojal ajal ühendust väiksem aurupaat. Selle tarbeks rajati suvilate lähedusse erasadam, mis meenutas rohkem kanalit. Suvitamine lõpetati 1912. aastal, kui Naissaart hakati militariseerima ja tsiviilisikuid enam saarele ei lubatud. Praeguseks ei ole kruntide asupaigad enam hoomatavad, kuna ala on metsastunud. Mõnes paigas võib silmata endise hoone asupaika.

530727 / 6603155

890:MOK:001

BUXHOEWDENI LOSSI VAREMED

Ajal kui Alexander von Buxhoevden oli Lubja mõisa omanik, rajati Lubja külla klindiastangule (51,4 m ü. m. p) Koluvere lossi väiksem koopia.

1913. aastast pärit postkaardil on veel lossivaremed näha: püsti on pool torni ja mõned müürid. Rahvas räägib, et ehitis oli nn võltstuletorn (tegelikult neogooti stiilis pargipaviljon).

Mitte just laitmatu reputatsiooniga mõisahärra Alexander von Buxhoevden olevat olnud seotud mereröövlitega. Linnahärrad teavitanud teda suuremate laevade tulekust, et ta alustel silma peal hoiaks, kuni need jõuavad Aegna ja Rohuneeme salmele. Mõisahärra kasutanud aga saadud infot kurjasti ja ahvatlenud talupoegi kavala plaaniga laevu röövima, andes neile kõrgest tornist märku, millal merele minna. Röövitud kaup olevat peidetud lossist umbes 150 meetrit põhja pool asuvasse koopasse. Neid koopaid võib pidada ka mõisapargi grottideks.

1939. aastal ehitati lossitorni varemetele 13 meetrit kõrge Viimsi ülemine tuletorn koos majakavahi majaga. Mõned aastad tagasi põles majakavahi maja maha. Veel praegu on näha endise lossi paekivist keldri osasid. Lossivaremetest ligikaudu 300 m kirdesse jäävad Lubja mõisa kõrtsihoone, keldrid ja Viimsi mõisa moonakate maja, mis kõik on rajatud 19. sajandil.

547545 / 6597981

890:MOA:006

Alavainu vesiveski, 64
Alavere koolimaja, 34
Buxhoewdeni lossi varemed, 204
Fosforiidikaevandus, 52
Hageri kirikla, 72
Hobupostijaam, 14
Iidne jalakas, 168
Jaani talu soosild, 186
Jõesuu veski, 134
Jälgimäe koolihoone, 172
Kaevikuliinid Laagris, 180
Kaunisepa rehielamu ja Rummaed, 174
Keila-Joa metskond ja kontorihoone, 60
Keldrite mägi, 138
Keskkomandopunkti varemed, 198
Kihelkonna piirinurk, 184
Klooga mõis, 62
Kolga mõisa lubja- ja miiliahi, 100
Kolju kuristik, 128
Krani metsavahikordon, 32
Kurkse karjamõis ja park, 136
Kurna mõisa park, 166
Lehtse mõisniku jahiloss, 16
Mahtra-Kirivalla talitee, 116

Matsi talu ja dendraarium, 22
Metsavenna punker, 114
Munalaskme mõisa lubjapõletusahi, 122
Muraste paemurd, veotee ja sadam, 42
Mõisateenija mälestuskivi, 194
Mõnuste paekarjäär, 70
Mägise talu elektrijaam, 82
Männiku karjäär, 192
Männiku kõrts, 102
Männikultuur Peterburi maantee ääres, 54
Naage kitsarööpmelise raudtee trass ja sõjalised
 rajatised, 46
Nelja ristiga piirikivi, 112
Ojapera metsavahikoht, 104
Oru metsavahitalu, 24
Pala mõis ja veski, 106
Paunküla raba turbavõtuala, 110
Peeter Suure merekindlus, 76
Perila-Esku karjamõis, 160
Peterseni vesiveski ja elektrijaam, 20
Piibe maantee kilomeetripost, 26
Piirituseveotee, 94
Pikaveski vesiveski, 30
Pillapalu koolimaja, 28

Pisuksenõmme tee, 124
 Porksi metsavendade punker, 96
 Positsioonivarjendid, 164
 Potitööstus, 158
 Pudisoo metsavahi mälestusmänd, 98
 Raudsepa tuuleveski, 86
 Raudtee Ülgase fosforiidivabrikust Koljuotsa neeme
 sadamasse, 50
 Raudteesillad ja veetorn, 126
 Risti kihelkonnakool ja õigeuskirik, 140
 Ruila mõisa moonakatemaja mantelkorsten, 68
 Rännaku talu, 176
 Saarte talu, 78
 Saueaugu talu suveköök, 144
 Sepu vesiveski, 120
 Simisalu mägi, 142
 Surnumägi, 148
 Suurküla Suur-Pakril, 154
 Suur-Pakri patarei, 152
 Suvilate (villade) asupaik Naissaare idakaldal, 202
 Sõmeru mõis, 84
 Tammevälja talukoht, 36
 Tammiku puupapivabrik, 56
 Telliseahjud Vihasoo Ristil, 92

Troonipärija Aleksei nimeline patarei, 200
 Vaharu metsavahikoht, 188
 Vanamõisa tuuleveski, 182
 Vedama kõrtsi ase ja kelder, 146
 Virutamme tuuleveski, 130
 Virve küla „räimikud”, 90
 Voose kõrts, 38
 Vääna-Jõesuu turuplats ja pioneerilaager, 44

